

Valsts pārvaldes institūciju pasūtīta pētījuma

KULTŪRAS SEKTORA TAUTSAIMNIECISKĀ
NOZĪMĪGUMA NOVĒRTĒJUMS

ZIŅOJUMS

Pasūtītājs:	LR Kultūras ministrija kultūrpolitikas departaments
Projekta vadītāja:	Dr. ekon. Raita Karnīte
Izpildītāji:	Dr.ekon Druvis Ābele Ausma Kubuliņa, Uģis Počs, Lauris Bērziņš, Mārīte Teibe

Rīga 1998

Šis ziņojums ir atskaite par valsts pasūtīta pētījuma “Kultūras sektora tautsaimnieciskā nozīmīguma novērtējums” izpildi. Pētījums veikts uz līguma, kas noslēgts starp LR Kultūras ministrijas Kultūrpolitikas departamentu un LZA Ekonomikas institūtu (izpildītāja līguma uzskaites Nr. 98-02, pasūtītāja līguma uzskaites Nr. KM98-1) pamata, un to finansē LR Kultūras ministrija no līdzekļiem, kas paredzēti zinātniskiem pētījumiem.

Pētījuma nepieciešamību noteica jauna pieeja kultūras nozarei – pāreja no kultūras kā vienīgi humanitāras vērtības izpratni uz izpratni par kultūru kā humanitāru un tautsaimniecisku vērtību. Jaunās pieejas mērķis ir uzsvērt kultūras nozīmi attīstības veicināšanā, ar attīstību saprotot ne tikai ekonomisko attīstību, bet kopumā tautas attīstību, kurā ekonomiskā attīstība ieņem nozīmīgu, ja ne dominējošo vietu.

Pētījuma uzdevums bija:

- noskaidrot un novērtēt statistiski Latvijas kultūras sektora ietekmi uz nodarbinātību, citu nozaru attīstību, darba spēka kvalitāti,
- dot priekšlikumus par ekonomisko politiku, kas veicina kultūras sektora attīstību.

Kultūra kā tautsaimnieciska vērtība ir jauns jēdziens, tāpēc arī izpētes darbs, kas veikts šajā nozarē pat pasaules mērogā pagaidām ir visai pieticīgs. Latvijā kultūras nozare tautsaimnieciskā aspektā vispār nav pētīta. Tāpēc pētījuma areāls dažviet pārsniedza darba uzdevumu, dažviet, turpretī, darba uzdevumu nebija iespējams pilnīgi izpildīt. Pētījuma gaitā nācās noskaidrot vairākus teorētiskus jautājumus, piemēram, identificēt kultūru kā tautsaimniecības nozari, noskaidrot, kas ir kultūras produkts, kādi ir kultūras finansēšanas avoti un iespējas, kas patiesībā ir kultūras nozarē radītā jaunā vērtība, pēc kuras mēra katras nozares tautsaimniecisko nozīmīgumu.

Kultūras tautsaimnieciskā nozīmīguma izpēte ir tikai sākta, ar to saistītie jautājumi ir sarežģīti un to izpēte nav pilnīga. Beidzot darbu pie projekta darba grupai joprojām bija vairāk jautājumu, kā atbilžu, tāpēc radās loģisks ierosinājums, ka pētījumus ir nepieciešams turpināt.

Pētījumu veica LZA Ekonomikas institūta zinātnieku grupa, kuru vadīja Dr.ekon. Raita Karnīte. Grupā strādāja Dr.ekon Druvis Ābele, Ausma Kubuliņa, Uģis Počs, Lauris Bērziņš, Mārīte Teibe. Projekta finansu jautājumus palīdzēja risināt Iveta Škutāne.

Saturs

Ievads	4
1. Kultūras kā tautsaimniecības nozares identifikācija	6
2. Kultūras tiešais ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā	12
3. Kultūras netiešais ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā	18
3.1. Kultūra un ekonomiskās attīstības palielināšanās citās nozarēs	19
3.2. Kultūra un nodarbinātība	29
3.3. Kultūra un darba spēka kvalitāte	32
3.4. Kultūra un reģionālā attīstība	33
3.5. Kultūra un bērni un jaunieši	34
3.6. Kultūra un tūrisms	35
4. Kultūras attīstības veicināšana	36
5. Kultūras finansēšana	39
6. Kultūras institūciju darba formu uzlabošana	42
Izskaņa	45
Izmantotā literatūra	47
Pielikums	49

Ievads

Veidojot kultūras politiku un aizstāvot tās intereses, parasti uzsver kultūras nozīmi garīgo vērtību radīšanā un tautas kultūras mantojuma saglabāšanā, nacionālās identitātes stiprināšanā, tautas izglītības un intelektuālā līmeņa pacelšanā, arī pilnvērtīgas atpūtas nodrošināšanā. Ir pieņemts, ka kultūra tiek uzskatīta par nozari - patērētāju. Kā tāda tā tiek finansēta pēc atlikuma principa - kas paliek pāri pēc "īsto" vajadzību apmierināšanas, tiek atvēlēts kultūrai. Kultūras nozares attīstībai Latvijā nekad nav bijis īsti formulēts tautsaimnieciskais mērķis, tā nav pietiekoši novērtēta valsts ilgtermiņa stratēģijas dokumentos.

Kopš astoņdesmito gadu sākuma (1, 1.lpp.) kultūras nozīme tiek nopietni pārvērtēta. Tā cēlonis ir procesi, kas notiek pasaules mērogā - arvien pieaugošā globālā konkurence, kas skar gan atsevišķus uzņēmējus, gan valstis. Globālā konkurence ir pārsteigusi nesagatavotas pat spēcīgas lielvalstis, un tās sekas ir darba ražīguma paaugstināšanās, neiedomājami straujš tehniskais progress, darba kvalitātes un apstākļu uzlabošanās, bet arī uzņēmumu izputēšana, objektīva darba resursu vajadzības samazināšanās materiālās ražošanas nozarēs, bezdarbs, sociālās spriedzes palielināšanās, sabiedrības noslāņošana.

Globālā konkurence ir kļuvusi bīstama pat lielu valstu savienībām kas līdz šim spēja stabilizēt savu attīstību, izmantojot ciešas un harmoniskas valstu kooperācijas iespējas nosacīti norobežotā un no ārējās pasaules ietekmes aizsargātā veidojumā. Piemēram, Eiropas Savienība ir spiesta konstatēt savu atpalcību attīstības tempu ziņā no Japānas un ASV, analizēt tās cēloņus un steidzīgi veikt pasākumus atpalcības likvidēšanai. Galvenais secinājums, kas tiek izdarīts šajā sakarā ir, ka, lai novērstu draudošo Eiropas atpalcību pasaules mērogā un paaugstinātu tās konkurētspēju, ir nepieciešams radīt liberālas tautsaimniecības apstākļus un pakļaut Eiropas tautsaimniecību globālai konkurencei, maksimāli ierobežojot protekcionismu. Tikai tā ir iespējams izmantot globalizācijas priekšrocības un ierobežot tās kaitējumu.

Kāds tam sakars ar kultūru un Latviju?

Lai pastāvētu globālās un arvien pieaugošās konkurences apstākļos, nepieciešams samazināt izmaksas, attīstīt inovācijas procesus un atrast jaunas attīstības iespējas. Visu trīs mērķu sasniegšanas ceļš ir tehniskais progress. Tehniskais progress rada vairākas nozīmīgas sekas:

- tas izbrīvē darba resursus, un ja šis process netiek kompensēts, palielina bezdarbu,
- tas pieprasa augstāku darba resursu kvalitāti,
- tas palielina brīvo laiku, kuru ir nepieciešams kvalitatīvi aizpildīt.

Latvijas attīstību pagaidām ietekmē tās īpatnējais statuss - Latvija ir maza valsts, kas pārkārto savu tautsaimniecību. Tā pārdzīvo saimnieciskās un sadzīves grūtības, ko izsauc zemais tautsaimniecības tehniskais potenciāls. Latvijā pagaidām ir pietiekoši daudz iespēju nodarbinātībai. Ņemot vērā, ka gandrīz visas ekonomiskās aktivitātes ir jāuzsāk no jauna, Latvijā pagaidām objektīvi ir arī lielāks darba patēriņš materiālās ražošanas nozarēs, kurās attīstītās valstīs globalizācijas ietekmē nodarbinātība strauji samazinās. Tāpēc Latvijā pagaidām drīzāk ir jūtams kvalificēta darba spēka trūkums, nevis pārpalikums. Taču tas ir tikai pagaidām.

Pavisam drīz arī Latvija sāks izjust globālās konkurences spiedienu. Nav cita ceļa, kā panākt savas valsts izdzīvošanu, kā tās konkurētspējas paaugstināšana. Lai paaugstinātu konkurētspēju, ir jāceļ darba ražīgums, ieviešot jaunas tehnoloģijas, uzlabojot darba kvalitāti, samazinot darba izmaksas, pastāvīgi kāpinot darba spēka kvalitāti, darba spējas un iemaņas jauno tehnoloģiju pielietošanā, meklējot jaunas darbības sfēras. Latvija nav bagāta

ar dabas resursiem un tas, dabiski, ierobežo jaunu darbības sfēru izvēli. Tā kā Latvijas svarīgākais resurss ir vesels, izglītots un radošs cilvēks, mums uz cilvēku, tā attīstību un radošo spēju izmantošanu vērštie politiskie risinājumi ir divtik svarīgi.

Te parādās jaunā kultūras loma un nozīme.

Pirmkārt, kultūra ir nozare, kas pati var radīt darba vietas un jaunas nozares (multimedia, audio, video u.tt). Kultūras ekspansija ir saistīta ar pakalpojumu nozares nozīmīguma paaugstināšanos, un normālos apstākļos, ar iedzīvotāju brīvā laika palielināšanos tehniskā progresa rezultātā, kuru nepieciešams kvalitatīvi aizpildīt.

Otrkārt, kultūra ir nozare, kas darbojas kā katalizators darba vietu radīšanai citās nozarēs (multiplikatīvais efekts).

Treškārt, kultūra ir svarīgs darbaspēka kvalitātes, darba spēju un radošās iniciatīvas uzlabošanas faktors.

Ceturtkārt, kultūra ne mirkli nezaudē savu tradicionālo nozīmi - garīgo vērtību radītāja, tautas labklājības un intelektuālā līmeņa paaugstinātāja.

Piektkārt, kultūra ir nozīmīgs reģionālās attīstības faktors vismaz divu iemeslu dēļ: kultūras mantojuma saglabāšana un papildināšana un kultūras industrijas attīstība rada jaunas darba vietas un samazina bezdarbu, un tā veicina investīcijas, jo tā palielina teritorijas pievilcību, veido tās tēlu.

Sestkārt, kultūra ir cieši saistīta ar tūrismu, tā rada motīvu tūrisma attīstībai, savukārt tūrisms, kā zināms piesaista papildus finanses un rada plašu multiplikatīvo efektu, paaugstinot nodarbinātību un ražošanas apjomus citās nozarēs - arī tas labvēlīgi iespaido reģionālo attīstību.

Septītkārt, kultūra veicina ilgtspējīgu attīstību, jo tā attīsta iniciatīvu, cilvēku pašcieņu un pašapziņu, veicina cilvēku kopdarbību, un tas sekmē demokrātijas attīstību valstī, tā veicina inovācijas procesu un uzņēmējdarbības kultūras attīstību, apkārtējās vides aizsardzību, un tas neapšaubāmi sekmē uzņēmējdarbības attīstību.

Atziņas par kultūras jauno nozīmi ir radušās rūpīgas pasaules ekonomiskās attīstības analīzes rezultātā. Tās apspriestas visaugstākajā līmenī, Eiropas valstu reģionālās attīstības ministru sanāksmē 1996. gada maijā, un ne tikai tur. Eiropas Komisija šo jauno kultūras lomu un nozīmi ir formulējusi vairākos svarīgos dokumentos: Baltajā dokumentā "Izaugsme, konkurētspēja un nodarbinātība", zaļajā dokumentā "Par inovāciju", "Vietējā attīstība un nodarbinātība", vairākos dokumentos, kas risina bezdarba problēmas un citos. Plaši pētījumi par kultūras jauno nozīmi un kultūras sektora attīstības veicināšanu, un aktīva darbība šajā virzienā notiek gandrīz visās Eiropas valstīs. Kultūras jaunā loma tiek uzsvērta Eiropas Savienības un nacionālajos stratēģiskajos dokumentos, kas cenšas atrisināt vairākas problēmas: kultūras daudzveidības saglabāšana un aizsardzība agresīvu globalizācijas tendenču vidē, kultūras kvalitātes aizsardzība pieaugošās tehnokratizācijas vidē, kultūras derīgā efekta pilnīgāka izmantošana un citas. Ievērtības vērtā ir UNESCO Pasaules kultūras un attīstības komisijas ziņojumā izteiktā pārliecība: "Ja vēlamies, lai kultūrpolitikas atbilstu tai kultūras izpratnei, kuru Komisija paudusi šajā Ziņojumā (autora piezīme: jaunajai izpratnei), tad kultūrpolitikas ir definējamas no jauna" (2, 42.lpp.).

Principiālā atšķirība starp kultūras jauno un iepriekšējo izpratni ir tā, ka jaunajā izpratnē kultūra no patērētājas nozares pārvēršas radītājā nozarē, tā tiek uzskatīta par pilntiesīgu tautsaimniecības sastāvdaļu, vienu no svarīgākajiem sektoriem, kas varētu aizsargāt pret masveida bezdarbu un veicināt attīstību.

Kultūras jaunajā izpratnē ir svarīgi visi ar kultūras attīstību saistītie jautājumi: kultūras mantojuma saglabāšana un papildināšana, profesionālās mākslas un amatiermākslas attīstība, masu kultūras tradīciju veidošana, u.c.

Eiropas Savienības un nacionālajos stratēģiskajos dokumentos ir uzsvērts, ka jaunā tendence kultūras sektora attīstībā ir tā, ka pastiprinās kultūras dzīves un kultūras ekonomikas mijiedarbība. Kā katrai nozarei, kultūrai ir jādomā par konkurences, produkcijas kvalitātes, mārketinga, efektivitātes, tirgus attīstības un citiem jautājumiem.

Latvijā kultūras nozares attīstības pamatdokuments ir “Latvijas valsts kultūrpolitikas pamatnostādnes” (3) – dokuments, kuru Eiropas Padomes Kultūras un sadarbības padomes eksperti novērtējuši par unikālu starptautiskā kontekstā un izteikuši izbrīnu, ka Latvijas kultūrpolitikas pamatnostādnes saskan ar modernās kultūrpolitikas loģiku, kas vairumā Eiropas valstu ir mērķēta uz četrām pamatmērķu sasniegšanu: kultūras identitātes, kultūru dažādības, kreativitātes un kultūrlīdzdalības nodrošināšanu. (4, 132.lpp.).

“Latvijas kultūrpolitikas nostādnes” patiešām ietver nepieciešamos nosacījumus, lai kultūra varētu attīstīties tās jaunajā izpratnē un kultūras ieguldījums tautas attīstībā varētu tikt realizēts atbilstoši potenciālajām iespējām. Cita lieta ir “Pamatnostādņu” ieviešana reālajā dzīvē – kā pierādīs mūsu pētījums, šajā jomā vēl daudz darāmā.

1. Kultūras kā tautsaimniecības nozares identifikācija

Šis pētījums nedod galīgo kultūras kā tautsaimniecības nozares definīciju. Izrādās, ka arī citos pētījumos, kas skar kultūras nozari, ieskaitot stratēģiskos dokumentus, nav bijis iespējams dot viennozīmīgu kultūras definīciju (pat tās tradicionālajā izpratnē). Piemēram Eiropas reģionālās politikas un izlīdzināšanas komisijas speciāliste Vulfa Mathies atzīst, ka “Kultūras daudzveidības dēļ ir grūti formulēt visaptverošu tās definīciju. Eiropas Līguma 128 (2) pantā ir norādīts tikai, ka Kopienai ir paredzēta loma (koordinēt, atbalstīt vai attīstīt dalībvalstu darbību) zināšanu pilnveidošanas un Eiropas iedzīvotāju kultūras un vēstures popularizācijas jomā, kā arī izplatīt, saglabāt un aizsargāt Eiropas nozīmes kultūras mantojumu, nekomerciālās kultūras apmaiņu un mākslas un literatūras jaunradi (ieskaitot audiovizuālo sektoru)” (5. 1.lpp.). UNESCO Pasaules kultūras un attīstības komisijas ziņojuma kopsavilkumā kultūru uzskata par “kopā pastāvēšanas veidu” (2, 14.lpp.). Eiropas Padomes Kultūras sadarbības padomes eksperti sava ziņojuma ievaddaļā konstatē: “Rakstīt ziņojumus par kultūras problemātiku vienmēr ir grūti. Tā kā kultūru definēt ir sarežģīti, jau pati novērtējumam pakļaujamās sfēras noteikšana rada grūtības. Kuru kultūru tad mēs taisāmie vērtēt?” (4, 127.lpp.). Latvijas valsts kultūrpolitikas pamatnostādnēs kultūras definīcija ir vēl vairāk izplūdusi “Visplašākajā nozīmē kultūra nav atsevišķa dzīves joma, bet ir viss, ko cilvēks sabiedrībā ir radījis un rada, ieskaitot sevi pašu un sabiedrību. Kultūra pastāv un izpaužas ikvienā cilvēka darbības laukā kā noteiktu vērtību apziņa. Tā veido un nosaka nācijas un indivīdu attieksmi pret pasauli, citiem un pašiem pret sevi.” (3, 9.lpp.).

Pēdējā laikā kultūras identifikāciju vēl vairāk apgrūtina tas, ka dabiska starpnozaru saplūšanas procesa rezultātā kultūras struktūra kļūst sarežģītāka – mainās proporcijas starp “institucionalizēto kultūru” un “pārējo kultūru”, dažādām kultūras darba organizācijas formām. Mūsdienās, it īpaši valstīs, kas pārkārto tautsaimniecību no plāna uz tirgus ekonomiku, kultūras nozarē palielinās privāto un neatkarīgo sektoru nozīme.

Kultūras nozarē iezīmējas divas daļas:

1) profesionālā māksla un kultūras iestādes, ko veido kultūras un mākslas iestādes, radošās grupas un atsevišķi mākslinieki, tautas māksla, tas ir, tā daļa, ko tradicionāli uzskata par kultūru,

2) kultūras industrija, ko veido media un citas kultūras industrijas iestādes, neatkarīgas kultūras iestādes, un radošie cilvēki - operatori.

Kultūras industrijas definīcija pašlaik tiek veidota, bet uzskata, ka kultūras industrija ir tā kultūras sektora daļa, kas ir saistīta ar masveida produkcijas radīšanu vai kultūras produkta izplatīšanu - grāmatu izdošana, televīzija, radio, kinofilmu ražošana, kompaktdisku un skaņu ierakstu ražošana, un cita masveida mūzika. Daži kultūras industrijai pieskaita arī datorgrafiku, presi un vispārēju izdevējdarbību, bet nepieskaita tēlotāju mākslu un daiļamatniecību. Savukārt Britu izpratnē, māksla un daiļamatniecība pieder kultūras industrijai, bet datorgrafika, prese un vispārēja izdevējdarbība nepieder. Kā atzīst britu zinātnieki (1, 2.lpp.), kultūras industrijas definīcijas ir tik dažādas, ka pat teorētiskos pētījumus ir nepieciešams sākt ar norādi par pētījumā lietoto definīciju.

Latvijā, jautājums par jauno kultūras nozares veidolu nav pietiekoši analizēts, kaut gan termins "kultūras industrija" pavīd kultūrpolitikas un citos stratēģiskos dokumentos, un ir nosauktas tās sastāvdaļas: grāmatniecība, kinoindustrija, skaņu ierakstu producēšana, elektroniskie masu mediji un prese (3, 44.lpp.).

Īstēnie kultūras analītiķi un profesionālās mākslas speciālisti nereti cenšas norobežoties no jaunajām tendencēm, kas notiek kultūras nozarē, tās neievērot, bet tas nenozīmē, ka tās nepastāv. Tieši otrādi, attīstoties jaunajām tehnoloģijām, kultūras industrija kļūst arvien redzamāka, un tā ietekmē profesionālo mākslu gan pozitīvi, gan negatīvi:

- tā izmanto un popularizē profesionālās mākslas sasniegumus, tādejādi paaugstinot tās tirgspēju un ekonomisko nozīmīgumu,
- tā var vulgarizēt vai tehnokratizēt profesionālo mākslu, samazināt tās individualitāti.

Profesionālā un tradicionālā kultūra un kultūras industrija ir savstarpēji saistītas, bet no tautsaimnieciskā viedokļa tām tomēr ir dažāda pieeja. Profesionālā un tradicionālā māksla ir saistīta ar pašnodarbinātību vai darbu sabiedriskā kārtā, tai ir mazāks tiešais nodarbinātības efekts, bet tā veicina kultūras industrijas attīstību, ko, savukārt uzskata par nozīmīgu nodarbinātības paaugstināšanas veidu, veido tās saturisko daļu. Piemēram, profesionālais mākslinieks veido multimedia projekta māksliniecisks noformējumu utt.. Katrai no kultūras sektora sastāvdaļām ir cita pieeja, veidojot to attīstības politiku.

Pavisam jauna lieta ir kultūras kā tautsaimnieciskas kategorijas definīcija. Tās mērķis ir identificēt (atdalīt) kultūras nozari no citām tautsaimniecības nozarēm, lai būtu iespējams veikt tās uzskaiti, analīzi, novērošanu, vadību un attīstības plānošanu. Lieki teikt, ka līdz šim minētās kultūras nozares vai kultūras definīcijas nav derīgas kultūras nozares identifikācijai, jo tās nenosauc precīzi kultūras nozares produktu (uzskaites un analīzes objektu).

Kultūras kā tautsaimniecības nozares identifikācijas pamats ir kultūras nozares taustāmais un netaustāmais produkts, tas ir jāapzina un jāklasificē. Tas ir darbietilpīgs darbs, kurā nepieciešamas kultūras profesionāļu, ekonomistu un statistiķu zināšanas un piedalīšanās. **Tāpēc ir ieteicams izveidot speciālu darba grupu kultūras ka tautsaimniecības nozares identificēšanai.**

Neapšaubāmi, skaitliskā identifikācijā, kas vienīgā ļauj analizēt nozares attīstību, nevar ietvert visus kultūras dažādos aspektus (kultūru kā tādu), tāpēc, **identificējot kultūru kā**

tautsaimniecības nozari, jāpiesargās no vulgarizācijas vai pārāk vienkāršotas uztveres, vai kultūras kā tautsaimniecības nozares vienādošanas ar kultūru kā humanitāru vērtību.

Šajā pētījuma ir izdevies identificēt kultūras nozari tikai vispārīgi.

Vispirms jānoskaidro, **vai kultūru var uzskatīt par tautsaimniecības nozari un kas ir kultūra kā tautsaimniecības nozare.**

Vispārīgā nozīmē tautsaimniecība ir darbības un materiālās vērtības, kas saistītas ar preču un pakalpojumu ražošanu. Kultūra ir nozare, kuras produkts ir īpatnējas materiālās vērtības un pakalpojumi, tātad tā ir tautsaimniecības nozare. To neviens nenoliedz, jo atbilstoši Latvijas statistikai jebkura aktivitāte, kas saistīta ar cilvēka piedalīšanos, un tātad jaunas vērtības radīšanu, ir tautsaimniecības nozare.

Tālāk ir jānoskaidro, **vai kultūra ir materiālās ražošanas vai pakalpojuma nozare.** Gan vienā, gan otrā nozarē tiek ražota jaunradītā vērtība, un starp abām nozaru grupām pastāv savstarpēja atkarība (viena nozaru grupa nevar pastāvēt bez otras). Tomēr starp abām nozaru grupām pastāv atšķirība. Materiālās ražošanas nozares tiek uzskatītas par primārām tādā nozīmē, ka tās vairāk vai mazāk ir pamats pakalpojuma nozaru pastāvēšanai, savukārt pakalpojumu nozares ir darbietilpīgākas. Materiālās ražošanas nozares tiek uzskatītas par ekonomiski patstāvīgākām. Starp pakalpojuma nozarēm turpretī ir vairāk tādas, kuras nespēj pašas sevi uzturēt, bet kuru pastāvēšana ir vajadzīga sabiedrībai. Tas īpaši attiecas uz nozarēm, kuras sniedz sociālos pakalpojumus – izglītība, veselības aizsardzība.

Saskaņā ar vispārējās ekonomiskās darbības klasifikāciju (NACE Rev.1) (6), kultūra, tāpat kā izglītība, pieder pakalpojumiem. Atbilstoši pašreizējai klasifikācijai, kultūras nozarē saražotā jaunradītā vērtība vairo pakalpojumu īpatsvaru IKP. Pastāv vispāratzīts uzskats, ka kultūra ir sociālo pakalpojumu sniedzēja, kas nespēj pati sevi uzturēt.

Nozares piederību materiālai ražošanai vai pakalpojumiem nosaka **galvenais produkts**, ko tā ražo. Kultūras nozares produkts pēc ekonomiskās jēgas ir ļoti sarežģīts. Tas ir gan materiālas, gan nemateriālas vērtības, gan izzūdošas, gan paliekošas vērtības, gan materiālās ražošanas produkts, gan pakalpojumi.

Kultūras nozares produkta būtības izpratne ir nepieciešama, lai noskaidrotu nozares pastāvēšanas un attīstības iespējas, ekonomisko patstāvību un finansēšanas mehānismu.

Kultūras nozares produktu nosacīti var iedalīt grupās:

- nemateriālas kultūras un mākslas vērtības, kas radītas iepriekš vai tagad (skaņdarbi, teātra izrādes, izpildījums u.c.),
- materiāli kultūras un mākslas priekšmeti, kas radīti iepriekš vai tagad (gleznas, audumi, fotogrāfijas),
- nemateriālo kultūras un mākslas vērtību pieejamības nodrošināšana (regulāras izrādes, izstādes utt.)
- materiālo kultūras un mākslas priekšmetu saglabāšana, atjaunošana, izmantošana un pieejamības nodrošināšana.

Pirmās divas grupas ir materiāli priekšmeti, kas ir līdzvērtīga ražošanai (sērijveida vai unikālu izstrādājumu ražošana), otrās – pakalpojumi. No ekonomiskā viedokļa, unikāla keramikas trauka radīšana neatšķiras no individuālās mājas būvniecības: abos gadījumos, apvienojot materiālu, darbu un tehnoloģiju, tiek radītas unikālas lietas. Turpretī statistika pirmo nosauc par pakalpojumu, bet otro – par materiālo ražošanu.

Kultūras nozares produkts ir unikāli priekšmeti un pakalpojumi vai masveida patēriņa priekšmeti (tautas kultūra, amatniecība). Kultūras produkta standartizācijas pakāpe ir ļoti atšķirīga. Tāpat kā citās nozarēs, standartizācijas pakāpe ietekmē kultūras produkta vērtību.

Kultūras nozare ražo produktu nozares iekšējam patēriņam (tautas tērpi, etnogrāfiskie priekšmeti), patēriņam citās nozarēs vai personīgam patēriņam (audumi, trauki, pinumi utt.). Kultūras nozare var ražot produktu arī eksportam (gan unikālus priekšmetus, gan masveida ražojumus ar māksliniecisko vērtību). Kultūras nozares attīstības vajadzībām, tā var būt mākslas priekšmetu importētājs.

Iespējams, ka minētais kultūras nozares produkta dalījums, ir neprecīzs un diskutējams, taču tas atklāj jautājuma sarežģītību un rosina uzsākt plašākus pētījumus. Šī pētījuma vajadzībām, minētā klasifikācija ļauj labāk izprast kultūras produkta ekonomisko jēgu.

Tātad, **kultūra kā nozare pieder gan materiālās ražošanas sfērai, gan pakalpojumu sfērai**. Atšķirībā no tradicionālām materiālās ražošanas nozarēm, kultūras produkts ir daudzveidīgāks, ar īpatnējām vērtības un lietošanas vērtības izpausmēm, kas analizētas tālākā tekstā. Arī atšķirībā no pakalpojumu nozarēm, kultūras nozares sniegtais pakalpojums ir daudzveidīgāks un mazāk utilitārs, tas noteikti pieder sociālo pakalpojumu kategorijai.

Pats fakts, ka kultūras nozare pieder gan materiālās ražošanas sfērai, gan pakalpojumu sfērai, raksturo nozares strukturālo daudzveidību un nosaka, ka **nozares attīstības stratēģijai ir šo strukturālo daudzveidību jāievēro**. Ir pieņemts uzskatīt, ka materiālās ražošanas nozaru ekonomiskā patstāvība ir lielāka, nekā sociālo pakalpojumu nozaru ekonomiskā patstāvība. Kādā mērā šis pieņēmums ir pareizs kultūras nozarē Latvijā, un ko tas nozīmē? Kāda ir kultūras kā pakalpojumu nozares ekonomiskā būtība un patstāvība? Šie jautājumi statistiskās informācijas nepilnības dēļ pagaidām paliek neatbildēti.

Kultūras produkta precīza identifikācija un klasifikācija ir nepieciešama arī kultūras nozares statistiskās uzskaites uzlabošanai, kas savukārt uzlabo nozares ekonomiskās analīzes iespējas. Bez statistiskās informācijas kvalitatīvu nozares analīzi vispār nav iespējams izdarīt, un kultūras nozarē ir šis gadījums.

Lai visu nozari kopumā atzītu par piederīgu ražošanas vai pakalpojumu sfērai, jānoskaidro, kāda veida produkts kultūras nozarē ir vairāk – materiālās vērtības vai pakalpojumi. Lai to izdarītu, **produkts ir jānovērtē salīdzināmās vienībās, piemēram naudā**.

Atšķirībā no citām nozarēm, kultūras nozares produkts ir sarežģīts arī tā novērtēšanas ziņā. Vislielāko problēmu rada produkta vērtības un piederības noskaidrošana, kas kultūras nozarē ir īpatnēja.

Kā jebkurai materiālai lietai un pakalpojumam, arī kultūras nozares produktam ir vērtība, kuru var izteikt dažādi, lietošanas un pielietošanas vērtība. Piemēram, mākslinieciska māla trauka lietošanas vērtība ir estētiskais baudījums to uzlūkojot, bet pielietošanas vērtība – iespēja ielikt ziedus vai cepumus. Atšķirībā no citu nozaru produkta, kultūras nozares produkta dažādas vērtības izteiksmes, vērtība un lietošanas vērtība, un lietošanas un pielietošanas vērtības būtiski atšķiras. Šo atšķirību neievērošana rada kultūras produkta patiesās vērtības izkropļojumus.

Kultūras produkta īpatnība ir tā saistība un vienlaicīgi atrautība no veidola gan vērtības, gan lietošanas un pielietošanas vērtības ziņā. Šīs attiecības ir svarīgi pareizi identificēt tāpēc, ka, novērtējot kultūras produktu, nelabvēlīgs novērtētājs var pastāvēt uz tā vērtības

novērtējuma pēc lietošanas vērtības (kas nav viennozīmīga) un pielietošanas vērtības. Diemžēl, šis novērtējums ne vienmēr tiek veidots paties un kultūrai labvēlīgs.

Kultūras produkts var būt iemiesots:

- stingrā materiālā veidolā (glezna, audums, trauks, fotogrāfija),
- materiālā pierakstā, kas īstenojas vairākkārt un mainīgā nemateriālā izteiksmē (skaņdarbu vai scenāriju pēc notīm var izpildīt vairākkārt, un izpildījums ir atkarīgs no izpildītāja, utt),
- tikai mainīgā nemateriālā izteiksmē (folkloras izpildījums).

Materiālais veidols var būt tikai kultūras produkta nesējs (gleznu, kas ir kultūras produkts, var uzgleznot uz audekla, papīra, sienas, trauka) vai pats kultūras produkts (trauks, audums). Materiālais veidols var būt vērtība pati par sevi (baznīca, uz kuras sienas uzgleznota glezna), ar noteiktu lietošanas vērtību, vai bez patstāvīgas vērtības un lietošanas un pielietošanas vērtības.

Svarīgākā lieta ir, ka gan kultūras produkta lietošanas un pielietošanas vērtība, gan tā vērtība atšķiras no tā veidola lietošanas un pielietošanas vērtības un vērtības.

Kultūras nozares produktu vērtības izteiksmē var raksturot ar tā:

- tiešo materiālo vērtību, ko veido priekšmetā vai pakalpojumā ieliktie materiāli un darbs – pazīstama ar nosaukumu ražošanas (kultūras nozarē labāk lietot terminu “radīšanas”) izmaksas,
- māksliniecisko vērtību, izteiktu naudā, kura veidojas sarežģītā procesā, ko ietekmē speciālista vērtējums, priekšstati par kultūras produkta profesionālo vērtību, humanitāro un monetāro vērtības izteiksmes līdzekļu savstarpējā attiecība,
- tirgus vērtību, kuru kultūras priekšmetam vai pakalpojumam piešķir tirgus.

Tiešā materiālā vērtība un mākslinieciskā vērtība vairumam kultūras nozares produktu ir stipri atšķirīgas. Atšķirības veido mākslinieka talants un pakāpe, kādā šis faktors ir ievērots mākslinieka darba samaksā darba radīšanas brīdī. Uz vienādas vērtības audekla un vienādas vērtības rāmī, ar vienādu darba laika patēriņu var būt radītas gleznas ar būtiski atšķirīgu māksliniecisko vērtību. No otras puses, mākslinieka darba apmaksas formas ir dažādas – no samaksas par darbu pēc līguma, vai caur tirgu. Samaksa par darbu pēc līguma ievēro darba izpildītāja talanta komponenti atkarībā no panāktās vienošanās. Samaksa par darbu caur tirgu veido nedaudz sarežģītāku mehānismu – šajā gadījumā tiešā materiālā vērtība ir paša darba radītāja izmaksas, kas darba apmaksas sadaļā ietver tikai mākslinieka uzturēšanas izmaksas.

Tiešā materiālā vērtība ir nemainīga laikā. Mākslinieciskā vērtība, novērtēta naudā, var mainīties ārēju vai iekšēju faktoru ietekmē. Ārējie faktori varētu būt inflācija, monetāras dabas izmaiņas u.c. Iekšēji faktori ir galvenokārt profesionālas dabas.

Tirgus vērtību nosaka tirgus faktori – attiecīgā tirgus pirktspēja, pircēja vērtību izpratne un maksātspēja, piedāvātāja piekāpšanās cenā u.c. Kultūras produkta tirgus vērtība ir vismainīgākā vērtības izteiksmes forma, tā mainās gan laikā, gan teritoriāli. Kultūras produkta būtiska atšķirība no pārējo materiālās ražošanas un pakalpojumu nozares produktiem ir tā, ka kultūras nozares produkta tirgus vērtība laikā nevis samazinās, bet pieaug, ja vien kultūras produkts nav sabojāts vai izmainīts. Kultūras produktu tirgus vērtība ar laiku palielinās gan tāpēc, ka mainās priekšstats par tā māksliniecisko vērtību, gan arī tāpēc, ka samazinās to pieejamība. Kultūras produkta tirgus vērtību nosaka tas, ka kultūras produkts vienmēr ir unikāls.

Otra būtiska īpatnība ir tā, ka ieguvumu no vairāku kultūras produktu vērtības pieauguma kultūras nozarē iegūst nevis kultūras nozare, bet kultūras produkta ieguvējs.

Kultūras produkta tirgus vērtības pieaugums, neapšaubāmi, var tikt realizēts tikai neregulēta tirgus apstākļos un galvenokārt produktiem, kurus var materializēt. Tieši šī iemesla dēļ, ne visi kultūras nozares produkti iegūst vērtības pieaugumu laika gaitā. Biļetes uz sena autora atzītu izrādi maksā tikpat cik biļetes uz jauna nepazīstama autora lugu (var būt atšķirīgs apmeklētāju skaits), bet ja sena autora lugu ieskaņo materiālā nesējā, šī produkta tirgus vērtība, ko veido lugas kvalitāte, ieskaņojuma kvalitāte, iespēja to atskaņot un ierobežota pieejamība, laika gaitā pieaug.

Kultūras nozares būtiska savdabība Latvijā pašlaik ir, ka kultūras produkts ar augstu māksliniecisko vērtību tiek radīts ar nepamatoti zemām izmaksām, ekonomējot uz mākslinieka darba un talanta apmaksas rēķina, un pārdots par zemu tirgus cenu. Vairākās kultūras nozares apakšnozarēs, pārsvarā pakalpojumu sniedzējās, tirgus cena ir regulēta (teātri, koncerti).

Lai novērtētu kultūras tautsaimniecisko nozīmīgumu ir jāatbild uz jautājumu – vai kultūra rada jauno vērtību. Tradicionālā izteiksmē kultūras nozares radītā jaunā vērtība ir atšķirība starp izmaksām kultūras produkta materiālā veidola izgatavošanai vai pakalpojuma materiālām izmaksām un kultūras produkta cenu. Šāds novērtējums atbilst normālai jaunradītās vērtības uzskaites kārtībai, un tikai tādā veidā kultūras nozares radītā jaunradītā vērtība tiek ieskaitīta pakalpojumu nozares IKP. Saprotams, ka tradicionālajā izteiksmē nav iespējams uzskaitīt visu gada laikā radīto jaunradīto vērtību (jo daļa produktu paliek mākslinieku darbnīcās, vai tie maina īpašnieku apejot tirgu), pie kam neuzskaitīta paliek daļa ar augstāko jaunradīto vērtību (unikāli mākslinieku darbi utt).

Ņemot vērā kultūras produkta īpatnības, pareizāk ir izteikt kultūras nozares produkta vērtību kā starpību starp kultūras produkta materiālā veidola izgatavošanai vai pakalpojuma materiālām izmaksām un kultūras produkta māksliniecisko vērtību izteiktu naudā (iespējams citā veidā). Šāds novērtējums ir iespējams un nepieciešams nozares attīstības analīzei un reālai tās tautsaimnieciskās vērtības noteikšanai.

Galvenie **secinājumi**, kas izriet no kultūras kā tautsaimniecības nozares identifikācijas ir:

- kultūra ir sarežģīta un neviendabīga tautsaimniecības nozare, kas rada gan pakalpojumus, gan materiālas vērtības,
- kultūras produkts ir sarežģīts un grūti novērtējams, tas nav precīzi identificēts un klasificēts,
- kultūras nozare rada produktu ar augstu pievienoto vērtību, kurš Latvijā netiek pilnīgi uztverts,
- kultūras apakšnozaru produkta tirgus ietilpība ir dažāda,
- vairākās kultūras apakšnozarēs produkta tirgus cena ir administratīvi regulēta un neļauj pilnība izmantot apakšnozares tirgus ietilpību,
- atbilstoši produkta veidam un tirgus ietilpībai, kultūras apakšnozaru ekonomiskā patstāvība objektīvi ir atšķirīga,
- no ekonomiskā skatu punkta kultūras politikai ir jāievēro apakšnozaru īpatnības vismaz divos jautājumos – veidojot apakšnozaru darbības formas un finansējumu.

2. Kultūras tiešais ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā

Kultūras tiešo ieguldījumu Latvijas tautsaimniecības attīstībā var novērtēt pēc vairākiem rādītājiem:

- nacionālā bagātība, kas atrodas kultūras nozares pārraudzībā,
- nozarē saražotais IKP,
- nozarē nodarbināto skaits,
- nozares produkcija vērtības un naturālā izteiksmē,
- nozares līdzdalība ārējā tirdzniecībā,
- nozares nozīme investīciju (vai ekonomiskā potenciāla veidošanas) ziņā.

Latvijā līdz šim nav izrādīta interese par kultūru kā tautsaimniecības nozari, un par to liecina arī pieejamā statistika. Kā jau minēts, saskaņā ar vispārējās ekonomiskās darbības klasifikāciju NACE 1.Red. (6), kuru lieto Latvijas statistika, un kura atbilst Eiropas Savienības Ekonomiskās darbības statistiskai klasifikācijai NACE Rev.1, kultūra nav izdalīta kā atsevišķa ekonomiskā aktivitāte, tā ir ieslēpta sekcijā O “Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi”, dažādās klasēs un apakšklasēs.

Klasē 91., apakšklasē 91.33 – Citur neklasificētu organizāciju darbība (organizācijas, kuru darbības mērķis ir veicināt kultūras jautājumu organizēšanu, brīvā laika pavadīšanu un interešu izkopšanu (izņemot sportu un spēles) piemēram, darbība dzejas laukā, literatūrā, lasītāju klubos, vēstures izpētē, dažādu mākslas, arodu, kolekcionāru u.c. klubi utt.

Klasē 92 “Atpūta, kultūra un sports” – galvenās kultūras kā pakalpojumu nozares aktivitātes, to skaitā:

apakšklase 92.1 “Ar kino un video saistīta darbība”, kas ietver kinofilmu un videofilmu uzņemšanu (uzskaita kopā ar dublēšanu), izplatīšanu un demonstrēšanu (uzskaita kopā ar kinoamatieru klubu darbību),

apakšklase 92.2 “Radio un televīzijas darbība”,

apakšklase 92.3 “Pārējā izklaidējošā darbība”, kas ietver apakšklasi 92.31 “Mākslinieciskā un literārā jaunrade un interpretācija”:

- teātra izrāžu, koncertu un operas vai horeogrāfisku u.c. iestudējumu sagatavošana, tajā skaitā grupu vai kompāniju, orķestru un džeza grupu darbība,
- mākslinieku, piemēram, aktieru, režisoru, mūziķu, autoru, lektoru vai oratoru, skulptoru, gleznotāju, karikatūristu, gravieru, grafiķu, scenogrāfu, projektētāju ... individuāla darbība,
- mākslas darbu restaurācija.

apakšklase 92.32 “Kultūras objektu darbība”, kur kopā vienā rādītājā ir apkopota informācija par koncertzāļu, teātra zāļu u.c. kultūras objektu darbību (profesionālā kultūra, bet ieskaitot arī papildus saimniecisko darbību), biļešu aģentūru darbību (apkalpojošs uzņēmums) un skaņu ierakstu studiju darbību (kultūras industrija).

apakšklase 92.34 “pārējā citur neklasificēta izklaidējošā darbība” ietilpst deju skolu un deju skolotāju darbība (uzskaita kopā ar cirka iestudējumiem un leļļu izrādēm, rodeo, šautuvju darbību).

Klasē 92.5 “Bibliotēku, arhīvu, muzeju un citu kultūras iestāžu darbība” (šajā klasē ietilpst arī botānisko dārzu, zooloģisko dārzu un rezervātu darbība, to uzskaita atsevišķā apakšklasē).

Pārējās nozares, kas ietilpinātas sekcijā O ir: notekūdeņu un atkritumu likvidēšanu u.tml. darbība, citur neklasificētu organizāciju darbība, un pārējo pakalpojumu sniegšanu (patiešām cienījama vieta kultūras nozarei).

No minētajiem piemēriem ir redzams, ka kultūras nozares uzskaitē tūrā veidā nenotiek pat zemākajās klasifikācijas klasēs.

Liekas, ka vairāku kultūras nozares produkcijas veidu radīšanu statistiski vispār neuzskaita (tautas daiļamata meistarību darbus, lietišķās mākslas uzņēmumu produkciju, tekstilmākslinieku, keramiķu, vitrāžistu, ādas apstrādes meistarību utt. darbus).

Pieredze darbā ar Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteju liecina, ka informācija, kas iegūta, atdalot atsevišķās nozares rādītājus no kopējā rādītāja, skaitļi ir nepārliciecināmi un analīzei neder. Tāpēc šajā pētījumā kultūras tiešā ieguldījuma novērtēšanai lietoti neredzējamie rādītāji, neoficiālā statistika un ziņas, kas iegūtas no apakšnozaļu pārvaldes vai uzraudzības institūcijām vai sabiedriskajām organizācijām, simulācijas aprēķini un ekspertu vērtējumi.

Kultūras nozarē ir koncentrēta liela **nacionālā bagātība**. Kultūras nozare ietver institūcijas, rūpējas par šīs nacionālās bagātības daļas saglabāšanu, vērtības uzturēšanu un vairošanu, racionālu izmantošanu, popularizēšanu, izpēti – ar to nodarbojas muzeji, mākslas priekšmetu krātuves, kultūras mantojuma uzraudzības institūcijas.

Nacionālā bagātība ir plašs jēdziens, bet tā statistiski uzskaitāmā sastāvdaļa ir valsts, pašvaldību un privātpersonu rīcībā esošo īpašumu (pamatlīdzekļu) kopums. Tautsaimniecības pārveidošana vienmēr ir saistīta ar sajukumu, un tas skar arī pamatlīdzekļu novērtējumus. Neapšaubāmi, pēc lielām pārmaiņām naudas un norēķinu sistēmā, pamatlīdzekļus ir jānovērtē no jauna – vai nu tirgū, vai ar ekspertu palīdzību. Kultūras nozarē koncentrētās nacionālās bagātības kvalitatīvs novērtējums pat “institucionalizētajā” kultūras sektorā Latvijā nav veikts. Pastāv uzskats, ka kultūras vērtības vispār nav novērtējamas naudā. Tam var piekrist, bet, no otras puses, kultūras nozare ir reāla nozare, kas nevar pastāvēt bez reālas naudas, arī daļa kultūras produkta ir reālas materiālas lietas, kuras ir novērtējamas naudā, un kuru pārdošana nes tā īpašniekam (valstij, pašvaldībai, uzņēmumam vai indivīdam) ienākumus. Pilnīgi loģiski, ka šīs lietas var un vajag apzināt, uzskaitīt un novērtēt naudā.

Kā visā tautsaimniecībā, kultūras nozares pamatlīdzekļu novērtējuma bāze ir novērtējums rubļos, kas pārreķināts latos un pēc tam vairākas reizes pārcenots. Pārkarāšanās laikā no jauna radītie (iegādātie) pamatlīdzekļi kultūras nozarē visticamāk ir uzskaitīti nepilnīgi (jo daļa no tiem neietilpst nevienā ekonomiskās klasifikācijas klasē).

Lai iegūtu ticamu kultūras bagātību novērtējumu, ir nepieciešams veikt esošo kultūras priekšmetu, muzeju fondu utt. mākslas un arhitektūras pieminekļu u.c. kultūras vērtību pārvērtēšanu un no jauna radīto kultūras vērtību adekvātu uzskaiti, bet, lai to izdarītu, vispirms jāizstrādā šādas uzskaites metodika.

Vājas mākslas un kultūras vērtību kas nacionālās bagātības daļas uzskaites iemesls ir, ka Latvijā nepastāv pilnīgi un visu kultūras radošo darbību aptveroši mākslas darbu reģistri.

Pat aptuveni un pavisam pieticīgs novērtējums liecina, ka Latvijas teritorijā esošo mākslas darbu un kultūras priekšmetu vērtība ir vairāk kā desmit miljardu latu (1. tabula) – pārsteidzošs skaitlis, salīdzinot ar zināmo kopējo kapitāla vērtību (apmēram 5 miljardi latu) un pat teorētiski pieņemamai IKP un kapitāla attiecībai (1:10) atbilstošo kapitāla vērtību (apmēram 30 miljardi latu).

1. tabula

Kultūras nozarē uzturētās nacionālās bagātības
uzskaitāmās daļas aptuvenš empīrisks novērtējums

Kultūras priekšmeti	Daudzums	Pieņemtā vienības vidējā cena, Ls	Kopējā aprēķinātā vērtība, milj. Ls
Valsts un pašvaldību muzeju krājumi	4.5 milj. muzeju priekšmetu	*	16,200.0
no tiem, nosacītā sadalījumā pa cenu grupām	2.0 milj.	100	200
	1.5 milj.	1,000	1,500
	0.9 milj.	5,000	4,500
	0.1 milj.	100,000	10,000
Bibliotēku fondi:	19.5 milj.		24.0
parasti sējumi	19.0	1	19.0
antīkā literatūra	0.5	10	5.0
Tautas tērpi un etnogrāfiskas rotas pašdarbības kolektīvos (66,4 dalībnieki, ½ no tiem 2 tērpi katram un ½ - 1 tērps katram):	99.6 tūkst.		21.2
tai skaitā mazvērtīgi tautas tērpi un rotas (atbilst koristu skaitam)	31.5 tūkst.	120	3.8
vidējas vērtības tautas tērpi (viens katram dalībniekam)	66.6 tūkst.	250	16.6
īpaši vērtīgi tautas tērpi un rotas	1.5 tūkst	500	0.8
Mūzikas instrumenti			0.11
pūtēju orķestros (profesionālajos un pašdarbības)	1266	100	0.1
simfoniskos orķestros un muzikālajos teātros	177	100	0,01
Mākslas darbi pie māksliniekiem (1044 mākslinieku savienības biedri * 10 mākslas priekšmeti darbniecās)	10.44 tūkst.	100	1.0
Kultūras pieminekļi Rīgā	8325	100,000	832.5
Kopā kultūras nozarē			17,078.8

1. tabulā dotais novērtējums ir subjektīvs un nepilnīgs, un **nav oficiāli lietojams kultūras nozarē esošās nacionālās bagātības raksturošanai**. Novērtējumā ietverti tikai daļa jaunradīto kultūras priekšmetu (pilna valstī atrodošos jaunradīto kultūras priekšmetu uzskaitē pēc mūsu rīcībā esošām ziņām Latvijā netiek veikta), daļa kultūras mantojuma, kas novērtēts pēc mākslīgi diferencētām cenām, priekšmeti kuri ir pašdarbības kolektīvu aprīkojumā un kuriem ir kultūras priekšmetu vērtība (tautas tērpi, rotas), mūzikas instrumenti (nepilnīgs novērtējums, nav ieskaitīti, piemēram instrumenti, kas atrodas mūzikas skolās u.c.). Novērtējuma mērķis ir vismaz aptuveni (vai tie ir miljoni, miljardi, desmit miljardi utt.) noskaidrot kādas vērtības atrodas kultūras nozares aprūpē.

Formālajā (statistiskajā) IKP novērtējumā kultūras nozarē radītā jaunā (pievienotā) vērtība ir darba algas un peļņas summa.

Pētījuma izdarīšanas brīdī statistiskie dati par kultūras nozarē radīto IKP un tā struktūru praktiski nebija pieejami, jo kultūra nav izdalīta kā nozare. Kultūras nozares statistiskā atspoguļojuma analīze liek domāt, ka nozares IKP uzskaitījums nekādā ziņā nevar būt pilnīgs, par ja tāds eksistē. Dati (nemaz nerunājot par pilnīgiem datiem) par nozarē radīto jauno vērtību nav arī kultūras apakšnozaru pārvaldes un uzraudzības institūciju un sabiedrisko organizāciju rīcībā, jo IKP aprēķināšana ir specifiska un nav šīm institūcijām pa spēkam..

Saprotams, ka IKP novērtējumam nevar izmantot simulācijas aprēķinus vai eksperta novērtējumus.

Par to, ka informācija par kultūras nozarē radīto pievienoto vērtību un tās dinamiku varētu būt interesanta ekonomiskās attīstības aspektā liecina fakts, ka nozare uzrāda pietiekoši straujus attīstības tempus (1997. gadā, salīdzinot ar 1996. gadu, kultūras, atpūtas un sporta maksas pakalpojumu un ar datoriem saistīto pakalpojumu apjoms palielinājās 1.6 reizes, bet nav informācijas par to, kāds pieaugums ir bijis katrai no sadaļām) (7).

Priekšlikums: ierosināt Latvijas Republikas Centrālajai statistikas pārvaldei makroekonomisko rādītāju statistikā uzskaitē izdalīt Kultūras nozari, lai to būtu iespējams analizēt.

Nepilnīgi kultūras nozari uztver arī **nodarbinātības statistika**. Oficiālā statistika par kultūras nozarē nodarbinātiem uzskata valsts kultūras iestādēs strādājošos. Nozarē nodarbināto skaitā nav ieskaitītas personas, kas strādā pašvaldības kultūras iestādēs, privātajos kultūras uzņēmumos, pārvaldes struktūrās (Kultūras ministrijā) un personas, kas veic individuālo darbu. Tāpēc oficiālais kultūras nozarē nodarbināto skaits ir nesamērīgi mazs – tikai 5000 strādājošo.

Precīzāku nozarē nodarbināto skaitu var uzzināt, summējot kultūras nozares apakšnozarēs nodarbināto skaitu, kas iegūts pēc apakšnozaru pārvaldes vai uzraudzības institūciju vai sabiedrisko organizāciju datiem. Tā kā šāda veida uzskaitē nenotiek pēc vienotas metodikas, iegūto datu precizitāti un salīdzināmību ir grūti novērtēt. Summējot interviju rezultātā noskaidroto un Nacionālās programmas Kultūra” dokumentos atrastos kultūras apakšnozarēs nodarbināto skaitus iegūstam ka kultūras nozarē (neieskaitot Kultūras ministrijā strādājošos) strādā 16,779 strādājošie, kas ir 1.4% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita un 1.6% no tautsaimniecībā nodarbināto skaita.

Protams, kultūras darbā iesaistīto skaits ir daudz lielāks, jo daļa darba tiek veikta sabiedriskā kārtā, bet dažkārt arī šāda veida darbība dod papildus ienākumus (piemēram,

iespēju ceļot, samaksu par kāda konkrēta apmaksāta darba izpildi, kas iegūts saistībā ar sabiedrisko darbu).

Par **kultūras nozares produktu** vērtības izteiksmē oficiālā statistika nesniedz izsmeltošu pārskatu, nedaudz vairāk ziņu ir par daļu nozares produkta naturāla izteiksmē.

Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde savos izdevumos uztver kultūru kā pakalpojumu nozari, un raksturo tās produktu tikai kā pakalpojumu naturālā un vērtības izteiksmē atsevišķām kultūras iestāžu grupām (bibliotēkas, kultūras nami, teātri, kinoteātri). Statistika sniedz skopas ziņas par atsevišķu kultūras iestāžu fondiem, apmeklējumiem un citas ziņas. Būvniecības statistika sniedz ziņas par kultūras namu celtniecību laukos un pilsētās.

Naudas izteiksmē kultūras nozares pakalpojumu apjoms atsevišķi netiek uzrādīts, bet tiek summēts ar citām nozarēm mazumtirdzniecības un maksas pakalpojumu statistikas maksas pakalpojumu daļas sadaļā “Kultūras, atpūtas un sporta pakalpojumi”.

Ir pamats uzskatīt, ka liela daļa kultūras nozarē radītās materiālās vērtības vispār netiek uzskaitītas vai tiek uzskaitītas kā citu nozaru produkts (piemēram, juvelierizstrādājumi, stikla izstrādājumi). Nav skaidrs, kādā veidā tiek uzskaitīta produkcija, ko dod tautas daiļamata meistari un pulciņi, keramikas darbnīcas un austuves, daudznozaru lietišķās mākslas uzņēmumi, mākslinieku privātdarbnīcas.

Naturālā izteiksmē kultūras produkts īsumā raksturots pielikumā pievienotajās tabulās. Informācija par kultūras nozares darbības rezultātiem šādā izpratnē nav nekas unikāls un jauns, tāpēc šī projekta ietvaros tā netiek speciāli analizēta. Vienīgais secinājums ir, ka **gandrīz visās kultūras nozares apakšnozarēs ir konstatēti pieaugumi.**

Ziņas par **kultūras nozares ārējo ekonomisko darbību** ir nepilnīgas.

Daļa kultūras nozares ārējās ekonomiskās darbības ir uzrādīta ārējās tirdzniecības statistikā, kur produkcijas klasifikācija atbilst Harmonizētās preču aprakstīšanas un kodēšanas sistēmai (HS) – “Mākslas un antikvārie priekšmeti” HS kods XXI, grupa 97.

Ārējās tirdzniecības apjomi ir niecīgi un nekādas tendences to dinamikā neiezīmējas. Pie kam, mākslas un antikvāro priekšmetu importa mērķis (privātām vajadzībām, mākslas krātuvju vajadzībām u.c.) nav atšifrēts. Tieši tāpat, nav iespējams statistiski raksturot mākslas un antikvāro priekšmetu eksportu: vai tie ir Latvijā radīti priekšmeti, kad tie ir radīti, kas tos radījis.

Mākslas un antikvāros priekšmetus 1997. gadā eksportēja uz Eiropas Savienības valstīm (5000 Ls) un Lietuvu (1000 Ls), bet galvenokārt uz valstīm, kas klasificētas kā “Pārējās valstis” (16000 Ls), importēja no Eiropas Savienības valstīm (4 tūkst Ls), NVS (2 tūkst Ls un) valstīm, kas klasificētas kā “Pārējās valstis” (2000 Ls).

Oficiālās statistikas uzrādītās kultūras nozares ārējās ekonomiskās darbības niecīgie apjomi rada šaubas, vai tā tiek precīzi un pilnīgi uztverta (visticamāk, ka netiek). Tas nozīmē, ka kultūras nozares ārējā ekonomiskā darbība netiek pareizi uztverta arī valsts maksājumu bilances aprēķinos.

Mākslas un antikvāro priekšmetu eksporta un importa apjomi faktiskajās FOB cenās

Gads	Latvija, tūkst Ls/ tūkst USD/tūkst USD pēc Baltijas valstu salīdzinošās ārējās tirdzniecības statistikas		Igaunija, tūkst USD		Lietuva, tūkst USD	
	Eksports	Imports	Eksports	Imports	Eksports	Imports
1993	1/1	3/5	*	*	*	*
1994	41/71	12/23	*	*	*	*
1995	2/4	9/17	*	*	*	*
1996	15/27/27	54/98/188	258	117	335	305
1997	22/39/431	7/13/413	295	20	1362	224
1998 1.pusg.	8/14	10/18	*	*	*	*

* Dati nav pieejami

Avoti: Latvijas makroekonomiskie rādītāji, #2/ 1998, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 1998, 72 – 73 lpp., Foreign Trade – Estonia, Latvia, Lithuania, Statistical bulletin, Central Statistical Bureau of Latvia, 1998, p. 27.

Precīzāki dati par mākslas un antikvāro priekšmetu izvešanu ir Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas rīcībā, kur tiek izdarītas ekspertīzes, novērtējumi un izvesto priekšmetu reģistrācija. Turpinot pētījumus būtu nepieciešams salīdzināt Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas datus un Valsts ieņēmumu dienesta Muitas pārvaldes datus un noskaidrot atšķirību iemeslus.

Kultūras priekšmetu ārējās tirdzniecības rādītāji Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes izdevumos stipri atšķiras. Piemēram, mākslas un antikvāro priekšmetu eksports pēc harmonizētās preču aprakstīšanas un kodēšanas sistēmas (HS) faktiskajās FOB cenās 1997. gadā ir:

39 tūkst USD - Latvijas makroekonomiskie rādītāji, #2/ 1998, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 1998, 72 – 73 lpp.,

431 tūkst USD – Foreign Trade – Estonia, Latvia, Lithuania, Statistical bulletin, Central Statistical Bureau of Latvia, 1998, p. 27.

Arī mākslas un antikvāro priekšmetu importa rādītāji vienādā izteiksmē (pēc harmonizētās preču aprakstīšanas un kodēšanas sistēmas (HS) faktiskajās FOB cenās) atšķiras, dažkārt būtiski. Īpaši lielas atšķirības ir starp ziņām, ko sniedz Baltijas valstu salīdzinošo ārējās tirdzniecības statistikas izdevums un Latvijas statistikas pamatizdevumi (skat 2. tabulu).

Iespējas analizēt kultūras nozarē notiekošos procesus, kas saistīti ar investīcijām, materiālās bāzes uzlabošanu, modernizāciju, jauno tehnoloģiju ieviešanu (nozāres un tautsaimniecības potenciāla veidošanu) arī nav lielas. Būvniecības statistika sniedz ziņas vienīgi par uzbūvētajiem kultūras un tautas namiem (lieki teikt, ka tās nav vienīgās būves un vienīgie būvniecības darbi un kapitālieguldījumi, kas veikti kultūras nozarē).

Krājumā “Investīcijas Latvijā” (8) ir atrodamas ziņas par ārvalstu investīcijām nozaru grupā “Atpūta, kultūra un sports”. Statistika liecina, ka šajā nozaru grupā ārvalstu investīcijas ir lielākās nozaru grupā, kas nosaukta “Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi” (t.i., salīdzinot ar notekūdeņu un atkritumu likvidēšanu u.tml. darbību, citur neklasificētu organizāciju darbību, un pārējo pakalpojumu sniegšanu). Statistika nedod ziņas par ārvalstu investīcijām tieši kultūras nozarē. Ārvalstu investīciju apjoms nozaru grupā “Atpūta, kultūra un sports” ir neliels – 1997. gadā tikai 0.17% no kopējā ārvalstu investīciju apjoma.

Galvenie secinājumi:

- 1) esošā statistika nenodrošina informāciju par vairākiem svarīgiem kultūras kā tautsaimniecības nozares analīzei nepieciešamiem rādītājiem - nozarē radīto pievienoto vērtību, produkcijas un realizācijas apjomu, strādājošo skaitu, ārējo ekonomisko darbību, kapitālieguldījumus, ārvalstu investīcijas,
- 2) nosauktos rādītājus varbūt var iegūt ar speciāliem aprēķiniem, bet nav pārlicēbas par šādā veidā iegūtas informācijas patiesumu,
- 3) kultūras nozare kā tāda un tās produkcija nav uzskaitīta vienā nozarē, bet ir izklaidēta vairākās nozarēs, ir iespajds, ka atsevišķi produkcijas veidi vispār netiek uzskaitīti,
- 4) valsts statistiskā uzskaitē par kultūras nozari ir veidota atbilstoši tradicionālās pieejai, kas uztver kultūru kā bezvērtības humanitāra produkta radītāju, tā nav kompleksa un vispārīga,
- 5) kultūras nozares statistiskā uzskaitē ir labāka kultūras nozares pārvaldes institūcijās, bet tās avots ir informācija, kas iegūta tieši no kultūras iestādēm, un tāpēc (acīmredzot dažādu metodoloģiju dēļ) ne vienmēr saskan ar valsts statistikas sniegto informāciju,
- 6) neskatoties uz informācijas trūkumu un jucekļību, no naturālo rādītāju analīzes ir iespējams konstatēt, ka kultūras nozares tiešais ieguldījums tautsaimniecībā sāk palielināties.

3. Kultūras netiešais ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā

Kultūras netiešais ieguldījums tautsaimniecībā ir jautājums, kas radies reizē ar jauno pieeju kultūras nozīmīguma novērtēšanā. Pēc šīs pieejas, kultūra ir jāsaista ar attīstību vismaz divos aspektos:

- kā kultūras attīstība iespaido ekonomisko attīstību,
- kā ekonomiskā attīstība iespaido kultūru.

Pirmais aspekts ir jāatbild ekonomistiem, otrs kultūras profesionāļiem.

Tieši kultūras netiešā ieguldījuma novērtējums var būtiski mainīt priekšstatu par kultūru kā patērētāju nozari un noskaidrot tās patieso vērtību – gan humanitāro, gan ekonomisko, un to pilnīgāk izmantot.

Līdz šim tomēr pilns šīs vērtības potenciāls paliek neizmantots tāpat kā tālākās inovācijas iespējas. ES komisijas izstrādātais “Baltais dokuments” (White paper) “ Par attīstību konkurētspēju un nodarbinātību” identificē kultūru kā vienu no nākotnes nodarbinātības sektoru.

Kultūras netiešo ieguldījumu parasti analizē vairākos aspektos:

- kultūra un ekonomiskās attīstības palielināšanās citās nozarēs,

- kultūra un nodarbinātība,
- kultūra un darba spēka kvalitāte,
- kultūra un reģionālā attīstība,
- kultūra un bērni un jaunieši.

3.1. Kultūra un ekonomiskās attīstības palielināšanās citās nozarēs

Ir jāsaprot, ka visa kultūrai izlietotā nauda galu galā atgriežas atpakaļ tautsaimniecībā, tā nekur nepazūd, bet, atrodoties kultūras nozares rīcībā, tā dod iespēju radīt specifisku kultūras produktu ar spēcīgu ilglaicīgu netiešu nemateriālu ietekmi uz tautsaimniecību. Kultūras nozarē iesaistītās finanses atgriežas tautsaimniecībā pa diviem ceļiem. Daļa nonāk valsts un pašvaldību budžetos kā nodokļu maksājumi, daļa tiek iztērēta materiālo vērtību iegādi (iestādes un personīgām vajadzībām). Tā kā kultūras aktivitātes ir saistītas ar apmeklētājiem, tās ierosina arī apmeklētājus papildus tērēt, iegādāties preces, un arī šī nauda nonāk tautsaimniecībā.

Šajā sadaļā loģiskas analīzes un ļoti aptuvenu aprēķinu ceļā meklētas atbildes uz diviem jautājumiem:

- 1) kādi ir nodokļu maksājumi no darba algām ko saņem kultūras nozarē strādājošie,
- 2) kādu finansiālo līdzekļu daudzumu kultūra aktivizē.

Lai noskaidrotu pirmo jautājumu, tiek aprēķināts konkrētā kultūras apakšnozarē (muzeji, bibliotēkas, tradicionālā kultūra, mūzika, teātris, kultūrizglītība) strādājošo ienākumi, kas saņemti skaidrā naudā kā darba samaksa, strādājošo ienākumu nodoklis un sociālais nodoklis, kuru maksā gan darba ņēmējs, gan darba devējs (3. tabula). Darba algu fonds tiek aprēķināts, par pamatu ņemot vidējo darba algu konkrētajā nozarē reizinot to ar darbinieku skaitu (kur iespējams, dati ņemti no nacionālās programmas “Kultūra” pamatdokumenta izstrādes darba materiāla). Nodokļi aprēķināti vadoties pēc likuma par nodokļiem:

- ienākumu nodoklis 25% no darba algas;

- sociālais nodoklis 37,09% no darba algas (no kuriem 9% maksā darbinieks no savas algas, 28,09% uzņēmums). Ienākumi no sociālā nodokļa nonāk sociālajos apdrošināšanas fondos.

Aprēķinā nav pilnīgi ņemti vērā pārvaldes iestādēs (piemēram, kultūras ministrijā) strādājošie un kultūras mantojuma aizsardzības dienestos strādājošie.

Aprēķini liecina, ka kultūras darba rezultātā tikai no kultūras darbinieku algām valsts un pašvaldību budžetos tiek nodokļos nomaksāti apmēram 8.08 miljoni latu. Tā ir pietiekoši liela summa, ja ņem vērā, ka kultūras ministrijas budžets ir 16 miljoni latu. Vislielākie nodokļu maksātāji ir bibliotēkas, kultūrizglītības iestādes un tradicionālās kultūras iestādes – tas tāpēc, ka šādas iestādes ir daudz, tās nodarbina 68% no aprēķinā iekļautajās nozarēs nodarbinātajiem.

Aprēķinā nav uzrādīti citi nodokļi, ko maksā kultūras iestādes. Dažos gadījumos kultūras iestādes maksā zemes nodokli (valsts un privātās iestādes maksā pašvaldībai), apmaksā pievienotās vērtības un akcīzes nodokli par precēm un pakalpojumiem vai pašas ir pievienotās vērtības nodokļa maksātājas, un nodokļu maksājumus, ko kultūra ierosina multiplikatīvā efekta rezultātā.

Kultūras nozares finansu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā (aprēķina), tūkst Ls.

Nozares	Iemaksas valsts un pašvaldību budžetā no darba algām			Finansu līdzekļi, kas nonāk tautsaimniecībā		
	Ienākumu nodoklis	Sociālais nodoklis	Kopā nodokļos	Darbinieku pēcnodokļu ienākumi	Apmeklētāju izdevumi	Kopā tautsaimniecībā
Muzeji	326	532	858	978	2379	3357
Bibliotēkas	486	793	1279	1459	2140	3599
Teātri	341	556	897	1023	788	1811
Kultūrizglītība	635	1035	1670	1904	283	2187
Tradicionālā kultūra	1025	1671	2696	3075	8272	11347
Mūzika	259	422	681	777	171	948
Kopā	3072	5009	8081	9216	14032	23249

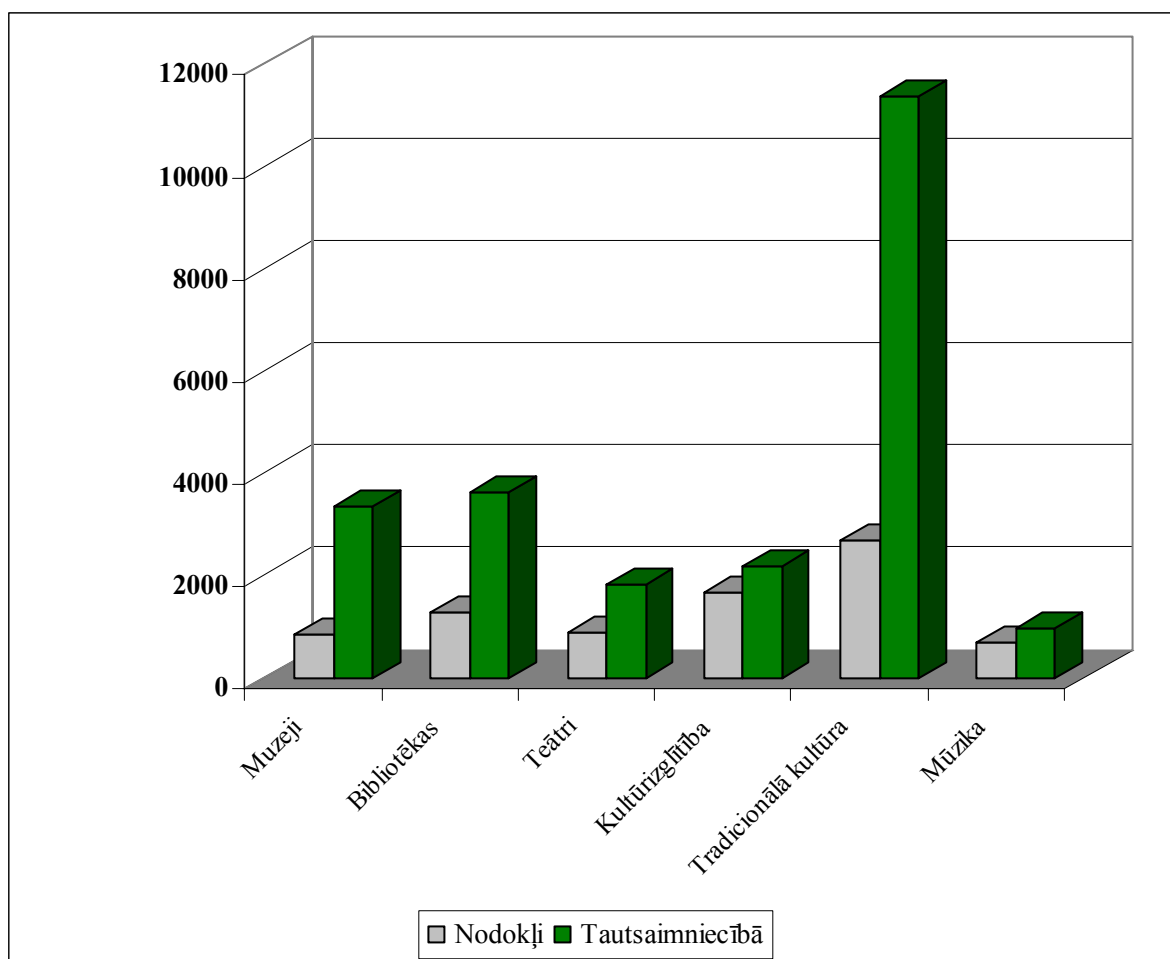
Lai atbildētu uz otro jautājumu, veikta kultūras iestāžu darbinieku un apmeklētāju izdevumu loģiska analīze un aptuveni aprēķini.

Strādājošo patēriņa izdevumus veido viņu pēcnodokļu ienākumi. Pētījumā loģiskas analīzes un aprēķinu ceļā noteikti arī apmeklētāju izdevumi, kuri nav saistīti ar kultūras nozari (netiešie izdevumi). Apmeklētāju tiešie izdevumi ir samaksa kultūras institūcijām par viņu sniegtajiem pakalpojumiem (izrādēm, iestādēm, koncertiem), kas atgriežas tautsaimniecībā kā kultūras iestāžu maksa par citu nozaru precēm un pakalpojumiem.

Kā redzams 3 tabulā kultūras nozarē strādājošie ir izlietojuši savam personīgam patēriņam 9.2 miljonus latu, bet papildus aktivizējuši tēriņam ārpus kultūras nozares 14 miljonus latu, tātad kopā tautsaimniecībā preču un pakalpojumu apmaksai ir nonākuši ne mazāk kā 23 miljoni latu. Tas nozīmē, ka katrs kultūras nozarē izlietotais lats ir inducējis tautsaimniecībai ne mazāk kā 1.4 latus – tāds ir kultūras nozares multiplikatīvais efekts ļoti pieticīgā novērtējumā un ļoti zemos iedzīvotāju pirktspējas apstākļos. Visvairāk papildus līdzekļu ir piesaistījusi tradicionālā kultūra – tas pateicoties pasākumu masveidībai, bet diezgan ievērojamu papildus naudas apgrozījumu varētu radīt arī muzeji un bibliotēkas. Šajā aprēķinā ir ņemta vērā tikai pati redzamākā multiplikatīvā efekta izpausme, bet būtu jāņem vērā arī kultūras pasūtījums citām nozarēm – remonta darbu izpilde, celtniecība, šūšana, zinātniskie pētījumi utt.

1. zīmējums

Kultūras nozares finansu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā (aprēķina), tūkst Ls

Lai noskaidrotu, kādas nozares kultūras attīstība šajā kultūras multiplikatīvā efekta izpausmē ietekmē visvairāk, darbinieku un apmeklētāju izdevumi sadalīti pa patēriņa veidiem.

Kultūras nozarē strādājošo izdevumu struktūra (vai finansu ieguldījums citās nozarēs) ir aprēķināta pamatojoties uz Individuālā patēriņa veidu klasifikāciju COICOP/HBS, kurā visi patēriņa izdevumi ir sadalīti 10 grupās pēc to funkcionālās nozīmes. Izdevumu grupu īpatsvars kopējos izdevumos noteikts pēc Mājsaimniecību budžeta apsekojuma (9):

- pārtika, garšvielas, alkohols un tabaka 54,7%;
- apģērbi un apavi 5,8%;
- namīpašums, dzīvoklis, tā uzturēšanas izmaksas 14,8%;
- mājas iekārtojums un ar dzīvokli saistītie izdevumi 2,6%;
- veselība 3,9%;
- transports 6,2%;
- atpūta, brīvā laika pavadīšana 3,9%;
- izglītība 1,9%;
- viesnīcas, sabiedriskā ēdināšana, ceļojumi 1,8%;
- pārējās preces un pakalpojumi 4,4%.

Kā redzams 4. tabulā, no kopējā ieguvuma 9 miljonu latu, apmēram 5 miljonus latu iegūst pārtikas ražotāji (kultūras nozarē strādājošie parasti nav alkohola cienītāji, 1.4 miljonus latu iegūst komunālo pakalpojumu sniedzēji.

4. tabula

Kultūras nozarē strādājošo patēriņa izdevumu struktūra (aprēķina), Ls

Patēriņa izdevumi	%	Muzeji	Bibliotēkas	Teātri	Kultūrizglītība	Tradicionālā kult.	Mūzika	Kopā
Darbinieku pēcnodokļu ienākumi	100	978459.00	1459048.00	1022761.00	1904229.00	3074592.00	777286.00	9216375.00
Pārtika, garšvielas, alkohols un tabaka	54.7	535217.07	798099.26	559450.27	1041613.26	1681801.82	425175.44	5041357.13
Apģērbi, apavi	5.8	56750.62	84624.78	59320.14	11045.28	178326.34	45082.59	534549.75
Namīpašums, dzīvoklis un tā uzturēšanas izmaksas	14.8	144811.93	215939.10	151368.63	281825.89	455039.62	115038.33	1364023.50
Mājas iekārtojums un ar dzīvokli saistītie izdevumi	2.6	25439.93	37935.25	26591.79	49509.95	79939.39	20209.44	239625.75
Veselība	3.9	38159.90	56902.87	39887.68	74264.93	119909.09	30314.15	359438.63
Transports	6.2	60664.46	90460.98	63411.18	118062.20	1906024.70	48191.73	571415.25
Atpūta, brīvā laika pavadīšana	3.9	38159.90	56902.87	39887.68	74264.93	119909.09	30314.15	359438.63
Izglītība	1.9	18590.72	27721.91	19432.46	36180.35	58417.25	14768.43	175111.13
Viesnīcas, sabiedriskā ēdināšana, ceļojumi	1.8	17612.26	26262.86	18409.70	34276.12	55342.66	13991.15	165894.75
Pārējās preces un pakalpojumi	4.4	43052.20	64198.11	45001.48	83786.08	135282.05	34200.58	405520.50
Darbinieku skaits		1838	2545	1561	3236	3792	1178	14150

Aprēķinot apmeklētāju izdevumus pa tautsaimniecības nozarēm izveidojās 4 galvenās grupas:

- transports;
- atpūta, brīvā laika pavadīšana;
- viesnīcas, sabiedriskā ēdināšana, ceļojumi;
- pārejas preces un pakalpojumu.

Aprēķinot apmeklētāju izdevumus par transportu tika izmantoti Valsts statistikas komitejas dati par transporta līdzekļu skaitu. Pēc statistikas datiem, 14% apmeklētāju varētu piederēt privātais auto, bet 86% varētu nepiederēt. Aprēķinot muzeju, teātru, tradicionālās kultūras un mūzikas nozares apmeklētāju izdevumus par transportu ir pieņemts, ka vidēji ar vienu individuālo vieglo automašīnu brauc divi apmeklētāji, un patērē vidēji divus litrus benzīna. Apmeklētāji kuri brauc ar sabiedrisko transportu vidēji izmanto divas sabiedriskā transporta biļetes. Tiek pieņemts, ka bibliotēku apmeklētāji ar personīgajām automašīnām uz bibliotēkām dodas vienatnē, tādēļ šeit tiek piemērots iepriekš minētais iedalījums 14% apmeklētāju brauc ar privāto automašīnu, un 86% apmeklētāju brauc ar sabiedrisko transportu, izmantojot 2 litrus benzīna vai 2 sabiedriskā transporta biļetes. Kultūrizglītības nozari apmeklējošo skolnieku un studentu izdevumi par transportu tika aprēķināti pieņemot, ka katrs skolnieks vidēji mēnesī iztērē 3 Ls gadā 36 Ls.

Aprēķinot apmeklētāju izdevumus saistītus ar atpūtu, brīvā laika pavadīšanu tika pieņemts, ka muzeju, tradicionālās kultūras un mūzikas nozaru apmeklētāji vidēji iztērē 0,30 Ls. Bibliotēku, teātru un kultūrizglītības nozares apmeklētāji atpūtai, brīvā laika pavadīšanai naudu netērē.

Par sabiedrisko ēdināšanu muzeju, teātru, tradicionālās kultūras, mūzikas nozaru apmeklētāji iztērē vidēji 0.80 Ls. Kultūrizglītības nozari apmeklējošie sabiedriskai ēdināšanai vidēji iztērē 0.60 Ls dienā, bet gadā 108 Ls. Bibliotēku apmeklētāji sabiedriskai ēdināšanai naudu netērē.

Par pārējām precēm un pakalpojumiem muzeju, bibliotēku, tradicionālās kultūras un mūzikas nozares apmeklētāji iztērē vidēji 0.50 Ls, teātru apmeklētāji vidēji 0.30 Ls, kultūrizglītības apmeklētāji 1 Ls mēnesī, bet gadā 12 Ls.

Kā redzams 5. tabulā no tā, ka Latvijā 11.9 miljoni iedzīvotāju ir apmeklējuši kultūras iestādes, visvairāk (apmēram 5 milj. Ls) ir ieguvušas ar transportu saistītas nozares – sabiedriskā transporta uzņēmumi, degvielas uzpildes stacijas utt. Apmēram 4 miljonus latu apmeklētāji ir izlietojuši viesnīcu, sabiedriskās ēdināšanas un ceļojumu pakalpojumu apmaksai.

Kultūras iestāžu apmeklētāju papildus izdevumu struktūra (aprēķina), Ls

Patēriņa izdevumi	Muzeji	Bibliotēkas	Teātri	Kultūrizglītība	Tradicionālā kultūra	Mūzika	Kopā
Kopā (apmeklētāju izdevumi)	2378112	2139932.40	788494.64	282548	8271816.00	171190.00	14032093.04
Transports	474112	1881984.90	200664.64	798552	1654363.20	35245.00	5044921.74
Atpūta, brīvā laika pavadīšana	408000			28254.80	1418025.60	30210.00	1884490.40
Viesnīcas, sabiedriskā ēdināšana, ceļojumi	816000		460240.00	169528.80	2836051.20	60420.00	4342240.00
Pārējās preces un pakalpojumi	680000	257947.50	127590.00	28254.80	2363376.00	5035.00	3462203.30
Apmeklētāju skaits	1360000	5158950	575000	22182	4726752	100700	11921402

Turpmākajās tabulās līdzīgā veidā ir izanalizēta E. Melngaiļa Tautas mākslas centra dažu pazīstamāko pasākumu multiplikatīvais efekts (6.-10. tabulas).

6. tabula

E. Melngaiļa Tautas mākslas centra galvenie pasākumi no 1990. gada.

Nr.	Pasākums	Gads	Dalībnieku skaits	Galveno pasākumu skaits	Skatītāju skaits /galvenie pasākumi/
	Vispārējie latviešu Dziesmu un Deju svētki	1990.	36 000	13	~ 215 000
	Vispārējie latviešu Dziesmu un Deju svētki	1993.	30 000	7	~ 140 000
	Vispārējie latviešu Dziesmu un Deju svētki	1998.	29 000	14	~ 147 000
	Ziemeļu un Baltijas valstu Dziesmu svētki	1995.	7 000	6	~ 65 000
	Starptautiskais Folkloras festivāls "Baltica '91"	1991.	2 500	4	~ 28 000
	Starptautiskais Folkloras festivāls "Baltica '94"	1994.	2 200	4	~ 17 000
	Starptautiskais Folkloras festivāls "Baltica '97"	1997.	2 700	5	~ 19 000
	Starptautiskais Tautas deju festivāls "Sudmaliņas"	1992.	1 500	6	~ 25 000
	Starptautiskais Tautas deju festivāls "Sudmaliņas"	1995.	1 200	5	~ 22 000
	Starptautiskais Tautas deju festivāls "Sudmaliņas"	1997.	1 300	6	~ 24 000

Avots: LR Kultūras ministrija.

7. tabula

Vispārējo latviešu Dziesmu un Deju svētku ierosinātie dalībnieku un skatītāju papildus izdevumi un to struktūra (aprēķina), Ls

	Dalībnieki		
	1990	1993	1998
Sabiedriskā ēdināšana	775 000	645 000	623 500
Viesnīcas	50 000	40 500	35 000
Kopā	825 000	685 500	658 500
Dalībnieku skaits	36 000	30 000	29 000
	Skatītāji		
	1990	1993	1998
Transports	25 800	16 800	52 900
Sabiedriskā ēdināšana	314 000	203 000	213 600
Viesnīcas	1 000 000	600 000	650 000
Kopā	1 339 800	819 800	916 500
Skat. skaits	215 000	140 000	147 000

8. tabula

Ziemeļu un Baltijas valstu Dziesmu svētku (1995. gadā) ierosinātie dalībnieku un skatītāju papildus izdevumi un to struktūra (aprēķina), Ls

	Dalībnieki	Skatītāji
Transports		18 200
Sabiedriskā ēdināšana	59 900	94 250
Viesnīcas	12 500	292 000
Kopā	72 400	404 450
Dal. un skat. skaits	7 000	65 000

Starptautiskā Folkloras Festivāla “Baltica” ierosinātie dalībnieku un skatītāju papildus izdevumi un to struktūra (aprēķina), Ls

	Dalībnieki		
	1991	1994	1997
Sabiedriskā ēdināšana	15 400	13 600	16 700
Viesnīcas	2 400	1 800	2 400
Kopā	17 800	15 400	19 100
Dalībnieku skaits	2 500	2 200	2 700
	Skatītāji		
	1991	1994	1997
Transports	3 300	4 700	5 300
Sabiedriskā ēdināšana	40 600	24 600	27 500
Viesnīcas	63 000	38 100	42 600
Kopā	106 900	67 400	75 400
Skat. skaits	28 000	17 000	19 000

Starptautiskā Tautas deju festivāla “Sudmaliņas” ierosinātie dalībnieku un skatītāju papildus izdevumi un to struktūra (aprēķina), Ls

	Dalībnieki		
	1992	1995	1997
Sabiedriskā ēdināšana	9 500	7 650	8 200
Viesnīcas	2 000	1 600	1 800
Kopā	11 500	9 250	10 000
Dalībnieku skaits	1 500	1 200	1 300
	Skatītāji		
	1992	1995	1997
Transports	3 000	6 000	6 700
Sabiedriskā ēdināšana	36 200	31 900	34 800
Viesnīcas	84 000	74 000	81 000
Kopā	123 200	111 900	122 500
Skatītāju skaits	25 000	22 000	24 000

7. – 10. tabulās ir lietota vienāda aprēķinu metodika.

Ir pieņemts, ka 3% dalībnieku un 5% skatītāju ir ārzemnieki, kuri iztērē lielāku naudas summu ēšanai (dalībnieki – ārzemnieki vidēji dienā 7 Ls, skatītāji- ārzemnieki 10 Ls), kā arī ka aptuveni 25% no ārzemniekiem dzīvo viesnīcās (dalībnieki vidēji diennaktī 60 Ls., skatītāji 90 Ls.). Izdevumi par transportu ir aprēķināti par pamatu ņemot 2 braukšanas biļetes un pareizinot ar skatītāju skaitu.

Protams, sniegtā analīze ir ļoti nosacīta un kāds to var apstrīdēt, taču tas nekādā ziņā nav pārspīlēts – ir gandrīz neiespējams, ka kultūras nozares multiplikatīvais efekts varētu būt zemāks kā šajos pieticīgajos aprēķinos.

3.2. Kultūra un nodarbinātība

Kultūras sektors ir raksturīgs ar cieši augošu un daudzveidīgu savstarpēju saistību starp kultūras dzīvi (kultūras iestādēm: teātriem, muzejiem, mākslas centriem, vēsturiskām pilsētu un lauku vietām, mākslas un mūzikas skolām u.t.t.) un kultūras ekonomiku (mūzikas, mākslas, literatūras un mākslas tirgiem; filmu, televīziju, video producēšanu; fotogrāfiju, dizainu, vizuālo un sarīkojumu mākslu, arhitektūru, amatniecību, vēstures pieminekļu aizsardzību, tūrismu)

Šādā kontekstā kultūra var nozīmīgi ietekmēt nodarbinātību. Pati kultūra nav tikai sabiedriska nodarbošanās radot papildus vērtības, bet tā aizvien vairāk kļūst par privāto uzņēmējdarbību ar ievērojami augošu potenciālu, Bez tam tā piesaista uzņēmējdarbību sev apkārt, tā radot jaunas kvalitatīvas darba vietas, sekmējot reģionālās un vietējās ekonomikas radošu, novatorisku efektīvu attīstību.

Kultūras ieguldījums bezdarba problēmas risināšanā tiek uzskatīts par galveno tās attīstības blakusefektu.

Pastāv uzskats, ka modernajā sabiedrībā, papildus jau pazīstamajām pretrunām starp bagātajiem un nabagiem, vīriešiem un sievietēm, garīgo un fizisko darbu, iezīmējas viena jauna - pretruna starp strādājošiem un bezdarbniekiem. Bezdarbs ir ne tikai ienākumu zaudējums, bet arī zināmā mērā aiziešana no aktīvas sabiedriskās dzīves, izstumtība. Statistika liecina, ka bezdarba upuri pirmkārt ir jauni cilvēki, vai otrādi, gados vecāki cilvēki un arī tie, kuru darba spējas ir zemākas fizisku iemeslu dēļ (invalidi).

Noteikts bezdarba līmenis valstīs ir objektīvi nepieciešams kā kvalificēta darba spēka rezerve tautsaimniecības uzplaukuma vajadzībām, un tas pilnībā neizzūd pat uzplaukuma periodos. Šo bezdarbnieku materiālās vajadzības apmierina valsts, izmantojot sociālas palīdzības sistēmu. Pēdējā desmitgadē straujā tehnikas progresa rezultātā, kad patēriņam izmantojamo materiālo labumu ražošanai ir nepieciešams arvien mazāks darba apjoms, pastāvīgā (neizzūdošā) bezdarba līmenim ir tendence paaugstināties, pārsniedzot objektīvi nepieciešamo. Šis process rada vairākas problēmas:

- palielinās ekonomisko un sociāli pasīvo iedzīvotāju slānis,
- pastiprinās sabiedrības šķelšanās pēc nodarbinātības principa arvien līdzvērtīgākās grupās, solidaritātes samazināšanās,
- papildus tiešiem bezdarba kompensācijas līdzekļiem (bezdarbnieku pabalstiem), bezdarba skartie iedzīvotāji arvien vairāk sāk izmantot citus sociālās palīdzības mehānismus,
- bezdarba problēmas risināšana ar ierastajiem līdzekļiem (valsts sociālās palīdzības ietvaros, ko finansē no nodokļu maksājumiem), kļūst pārmērīgi dārga.

Ārzemju ekonomisti jau 1989. gadā rakstīja, ka sabiedrības šķelšanās pēc nodarbinātības principa rada divu veidu ideoloģijas(10):

- no vienas puses, ideja par sociālā parazitisma bīstamību, kas attaisno valsts sociālās palīdzības ierobežošanu un savstarpējās palīdzības sistēmu izveidošanu,
- no otras puses, pašreizējās bezdarba attīstības tendences, kuras izraisa globalizācija un tehnikas progress, tiek uzskatītas par tādām ko atsevišķs indivīds nevar ietekmēt, tāpēc valsts pienākums ir rūpēties par tā darba spēka nodarbinātību, kuru nespēj absorbēt tautsaimniecība.

Situācijā, kad sabiedrības vajadzību apmierināšanai objektīvi nav vajadzīgs visu sabiedrības darbaspējīgo iedzīvotāju darba ieguldījums, kas nozīmē, ka daļai sabiedrības locekļu objektīvi nav iespējas nopelnīt sev iztiku pirmreizējās ienākumu sadales ceļā (t.i., sadalot jaunradīto vērtību atbilstoši darba ieguldījumam), dienas kārtībā parādās jautājums par darba un ienākumu pārdali, kas ir valsts kompetence.

Kā to izdarīt? Arī rietumu pasaulē izskan ieteikumi regulēt darba un ienākumu sadali, pat ieviešot vispārējas ieņēmumu garantijas, taču šādi pasākumi traucē attīstīt indivīda iniciatīvu un saspringtas konkurences apstākļos nav pieņemami. Arī plaši pielietotie darbaspēka kvalifikācijas paaugstināšanas pasākumi uzlabo katra indivīda izredzes darba tirgū un uzlabo kopējo darbaspēka kvalitātes līmeni, bet neatrisina "liekā" darbaspēka problēmu (kura kvalitāte veikto pasākumu rezultātā arī kļūst arvien labāka). Attīstītā sabiedrībā, kāda būs arī Latvija, problēmu īsti nevar atrisināt arī materiālās ražošanas vai patērīna nedabiska stimulēšana - sabiedrības interesēs ir ražot tik produkcijas, cik tā var patērēt, un, kad attiecīgā produkcijas veida tirgus ir piesātināts, pāriet uz jaunu produktu un pakalpojumu.

Rietumu sociologu vidū pastāv uzskats, ka problēmas atrisinājums ir pilnīgi jauna sabiedrības modeļa veidošanā (10). Šī modeļa galvenās iezīmes ir pāreja no valsts vadības dominances uz lielāku pašpārvaldi, no centralizācijas uz decentralizāciju un līdz ar to, uz pilnīgi jaunu sabiedrības strukturējumu. Tā pamatā ir darbīgs, iniciatīvas bagāts, radošs un vispusīgs indivīds, kam ir dota augsta darbības un izvēles brīvības pakāpe. Galvenais jaunā modeļa ieguvums ir elastīgas, pielāgoties spējīgas sabiedrības attiecību sistēmas izveidošana, ko realizē decentralizētas pašpārvaldes sabiedrības vienības. Tehnoloģiskā progresa rezultātā radušos darba vietu zaudējumu kompensē mērķtiecīga nodarbinātības paaugstināšana darbietilpīgās nozares (jo pašpārvaldes mērķis ir visu sabiedrības vienības locekļu labklājība), veicinot nelielu ģimenes uzņēmumu veidošanos. Jebkuram sabiedrības loceklim ir dota iespēja pašam sevi nodrošināt, uzsākot uzņēmējdarbību, kamēr sabiedrības uzdevums ir paplašināt iespējas to darīt.

Viena no šādām iespējām ir kultūra. Protams, cilvēku skaits, kas var darboties tieši kultūras jomā bioloģiski ir ierobežots, bet kultūra rada nepieciešamību pēc daudzām citām profesijām un institūcijām. 11. tabulā ar nosacīta aprēķina palīdzību ir novērtēts kultūras multiplikatīvais efekts nodarbinātības ziņā.

Kultūras nozares nodarbinātības efekts

Kultūras apakšnozares	Kultūras nozarē tieši strādājošie	Ar kultūras nozari netieši saistīti strādājošie			
		Kvalificēti strādnieki un amatnieki	Pakalpojumi	Speciālisti	Netieši saistīto darbinieku skaits kopā
Kultūras mantojums	100	60		50	110
Muzeji	2803	100	50	30	180
Bibliotēkas	2545	500	100	100	700
Vizuālā māksla	1571	50	100	50	200
Tradicionālā kultūra	3785	600	250	50	900
Mūzika	1178	10	100	20	130
Teātris	1561	50	50	50	150
Literatūra					
Filmu māksla					
Kultūrizglītība	3236	100	500	30	630
Kopā	16779	1470	1150	380	3000

Tabulā ir parādīts tieši un netieši nodarbināto skaits kultūras nozarē. Netieši nodarbinātie darbinieki ir iedalīti trīs profesiju grupas. Tās ir – kvalificēti strādnieki un amatnieki (būvniecība, restaurācija, remonts u. c.), pakalpojumi (sadzīves pakalpojumi, ēdināšana u.c.), speciālisti (eksperti, zinātnieki u.c.)

Netieši nodarbināto skaits kultūras nozarē tika aprēķināts balstoties uz vairākiem faktoriem :

- a) tieši nodarbināto skaitu konkrētajās kultūras nozarēs
- b) institūciju skaitu
- c) katras konkrētās kultūras nozares specifiskās īpašības (kultūrizglītības un tradicionālās kultūras nozarēs tiek ņemts vērā studentu, skolnieku, māksliniecisko kolektīvu dalībnieku skaits).

Visi iepriekš minētie faktori ietekmē netieši nodarbināto skaitu kultūras nozarē.

Kā redzams 11. tabulā, pašlaik kultūras nozare uztur ārpus kultūras nozares apmēram 3000 strādājošo, bet jāņem vērā, ka:

- 1) kultūras nozares vajadzības ierobežo finansu iespējas,
- 2) aprēķinā ir ņemti vērā tikai kultūras iestādes specifiskām vajadzībām nodarbinātie, nav ņemti vērā nodarbinātie nozarēs, kas sniedz ikdienas pakalpojumus,
- 3) nav ņemta vērā kultūras saistība ar tūrisma attīstību,
- 4) Latvijā tikpat kā nepastāv kultūras nozari apkalpojošās nozares, kas ārzemēs ir ļoti populāras.

Kultūras nozares iespējas jaunu darbu vietu radīšanā citās nozarēs joprojām ir lielas. Acīmredzot pirmā nozare, kur līdz ar kultūras attīstību radīsies jaunas nodarbinātības iespējas, būs tūrisms, tad apkalpojošās nozares, nozares, kas izmanto kultūras produktu, zinātniskie pētījumi.

3.3. Kultūra un darba spēka kvalitāte

UNESCO Pasaules kultūras un attīstības komisijas ziņojuma kopsavilkumā, pamatojot, kāpēc kultūra izvirzās attīstības problēmu centrā, ir teikts: “Kultūra veido mūsu visu domāšanu, iztēli un uzvedību. Caur to tiek mantotas ierašas, bet līdztekus tā ir arī spēcīgs pārmaiņu, radošā impulsa, brīvības un jaunu iespēju apzināšanās avots. Dažām grupām un sabiedrībām kultūra dod enerģiju, iedvesmu, plašākas iespējas, tāpat kā zināšanas un dažādību apzināšanās iespēju” (2, 11.lpp.).

Un vēl: “...divdesmitais gadsimts ir pārvērtis visu planētu – no neapstrīdamu pārliecību pasaules tā ir pārtapusi par bezgalīgu jautājumu un šaubu pasauli. Šādā klimatā vēl jo svarīgāk ir kopt cilvēka radošās spējas, jo indivīdi, kopienas un sabiedrības var piemēroties jaunajam un pārveidot savu esību tikai ar radošas iztēles un iniciatīvas palīdzību. Pats radošās iztēles jēdziens ir lietojams plašāk, attiecināms ne tikai uz jauna mākslas priekšmeta vai stila radīšanu, bet uz problēmu risināšanu visās jomās” (2, 23.lpp.).

Neapšaubāmi, šie citāti raksturo kultūras ietekmi uz darba spēka kvalitāti. Pētījums, kas Latvijā (Jaunpils pagastā) veikts ar Nīderlandes vēstniecības finansiālu atbalstu nepārprotami liecināja, ka viens no galvenajiem indivīda ekonomisko grūtību cēloņiem ir pašapziņas un iniciatīvas trūkums, bet šīs īpašības piemīt personām, kas nodarbojušās ar sportu vai māksliniecisko jaunradi. Darbošanās kultūras jomā atraisa iniciatīvu, izkopj radošu pieeju, paaugstina indivīda (un sabiedrības kopumā) intelektuālo līmeni, spēju pielāgoties mainīgiem apstākļiem, izjust un sekot jaunām attīstības tendencēm, un līdz ar to stiprina indivīda izredzes darba tirgū.

Radošās pieejas izkopšana nozīmē arī lielākas iespējas izvēlēties no sabiedrības locekļu vidus piemērotus valsts politiskās un institucionālās pārvaldes darba veicējus, uzlabot pārvaldes kvalitāti un morāli, sekmīgāk realizēt valsts pārvaldes decentralizācijas modeļus (kā zināms, pašlaik kvalitatīvas pašpārvaldes galvenais šķērslis ir radošu un aktīvu cilvēku trūkums).

Dublinas Universitātes koledžas komercdarbības fakultātē veiktais pētījums (11) pierāda, ka kultūras attīstība pozitīvi ietekmē uzņēmējdarbību, gan tādā nozīmē, ka tā veicina uzņēmēja filozofijas attīstību, iedrošina cilvēkus uzsākt uzņēmējdarbību un paļauties uz sevi, gan tādā nozīmē, ka tā uzlabo uzņēmumos strādājošo kvalitāti un

morāli un nosaka uzņēmējdarbības raksturu, neatkarīgi no nozares, kurā uzņēmums darbojas. Pēc autora domām, kultūra, kas integrēta dziļi sabiedrībā un ir pieejama dod indivīdam vairākas pozitīvas īpašības:

- gatavību izmaiņām,
- tieksmi pēc inovācijas,
- iniciatīvu,
- enerģiju un māku to lietderīgi izmantot,
- neatkarību,
- pašpārliecību un rīcības noteiktību,
- pašpaļāvību,
- vēlēšanos riskēt un uzņemties atbildību.

Lieki atgādināt, cik Latvijā pašlaik ir svarīgi panākt kvalitatīva uzņēmēju - potenciālo mazo un vidējo uzņēmumu vadītāju skaita palielināšanos, it īpaši laukos.

Savukārt uzņēmēji, kas ir pazīstami ar kultūru, labāk saprot tās nozīmi un labprātāk to atbalsta (līdzīgi kā ar sportu saistīti valsts vadītāji labprātāk atbalsta sporta attīstību, bet ar tirgu saistīti – absolutizē uzņēmējdarbības nozīmi).

Šajā pētījumā pieminēta strukturālā funkcionālisma teorijas tēze attiecībā uz kultūru, kas saka, ka kultūras sistēma ir nepieciešama tad, ja tā ir integrēta visā sabiedrībā un ja tā ir līdzeklis cilvēku uzvedības vadīšanai šajā sabiedrībā (11, 2.lpp.)

3.4. Kultūra un reģionālā attīstība

Kā uzsvērts Eiropas reģionālās attīstības ministru sanāksmē 1996. gada maijā (5) “Kultūra ir divkārši nozīmīga reģionālai attīstībai. Pirmkārt, kultūra ir svarīgs nodarbinātības avots, aktivitātes saistītas ar kultūras mantojumu tāpat kā kultūras produkts un industrija rada tiešas un netiešas darbavietas. Otrkārt, kultūra nozīmīgi palielina nākotnes kapitālieguldījumu iespējas, kā rezultātā tiek veidots reģiona tēls. Kultūra var būt nozīmīgs faktors atjaunojot trūcīgās pilsētas zonas.”

Par to, ka kultūras nozīme reģionālajā attīstībā tiek augstu vērtēta, liecina ES institūciju interese un atbalsts kultūras attīstībai, bet arī tās administratīva piesaiste reģionālajai attīstībai. Piemēram, strukturālajiem fondiem investīcijas kultūras aktivitātēs ir pieņemamas vienīgi tad, ja tās ir saistītas ar reģionālo attīstību; tas nozīmē, ka tām vajag veicināt nodarbinātību un veidot būtisku daļu no reģionālās vai vietējas attīstības stratēģijas.

Latvijas reģionālās attīstības politikā kultūra it kā nav aizmirsta. Kultūras ministrija tiek uzskatīta par vienu no institūcijām, kas ir saistīta ar reģionālo attīstību, un tā piedalās reģionālās attīstības dokumentu izstrādāšanā. Taču analizējot sīkāk, gribot negribot jānonāk pie secinājuma, ka kultūras nozīme reģionālā attīstībā ir nepilnīgi novērtēta. Latvijas reģionālās attīstības politikas koncepcijā, kas akceptēta Ministru Kabineta 1996, gada 3. decembra sēdē sadaļā “Latvijas reģionālās attīstības politikas izstrāde un realizācijas mehānisms”, nav minēts neviens ar kultūras nozari saistīts pasākums (12)

Vēlāk izstrādātajā Latvijas lauku attīstības programmā (12) kultūras nozare ir uztverta galvenokārt tradicionālajā (profesionālajā) izpratnē divās sadaļās:

- sadaļā 3.4. “Vides un kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzība”,
- sadaļas 3.7. “Izglītība un kultūra laukos. Sociālā sfēra”, apakšsadaļās 3.7.4. “Kultūra laukos” un 3.7.5. “Kultūrizglītība laukos” – sadaļā kultūras attīstība laukos analizēta

kultūras attīstības, nevis reģionālās attīstības problēma, un atbilstoši šai pieejai arī izstrādāts nepieciešamais rīcības plāns.

Kultūras kā reģionālās attīstības veicinātājas loma šajā dokumentā nav novērtēta. Protams, paliek iespēja integrēt kultūru programmā minētajos vispārīgajos lauku attīstību un uzņēmējdarbību veicinošos mērķos un pasākumos, piemēram, izmantojot formulēto lauku attīstības politikas mērķi: “Attīstīt nelauksaimniecisku uzņēmējdarbību un pakalpojumu sektoru kā lauku ekonomikas svarīgu sastāvdaļu, kas rada jaunas (alternatīvas) darbavietas, nodarbošanos un ienākumus ārpus lauksaimnieciskās ražošanas un pārstrādes, un veicina naudas ieplūšanu laukos”. Taču, ja, plānojot galvenās lauku attīstības rīcības programmas uz šo mērķi attiecinātajās sadaļās, kultūras nozares iespējas nav ņemtas vērā, un nav minēti nekādi pasākumi, kas reģionālās politikas ietvaros būtu veicami kultūras kā tautsaimniecības nozares nozīmības palielināšanai laukos, kultūras jauno lomu nav iespējams pilnvērtīgi īstenot. Piemēram, sadaļā 3.3. “Nodarbošanās veidu un ienākumu dažādošana”, kur ir paredzēti pasākumi iedomāto dažādošanas iespēju veicināšanai, jauna veida ar kultūras nozari saistīti nodarbošanās veidi nav pat pieminēti. Līdz ar to, protams, nav paredzēti nekādi pasākumi kultūras kā tautsaimniecības nozares attīstībai laukos, kaut gan lielas cerības ir liktas uz tūrisma attīstību laukos (sadaļa 3.3.1. “Lauku tūrisms”). Šādai reģionālās politikas nostādnei var būt divi komentāri:

- kultūra ir nozare, kuras kopējais ieguldījums reģionālajā attīstībā pārsniedz tās tiešo ieguldījumu,
- kultūra ir sarežģīta nozare, kuras attīstību pilnībā nevar nodrošināt tirgus, tātad, lai tā attīstītos un dotu tautsaimniecisko efektu, reģionālās politikas ietvaros ir nepieciešami speciāli veicināšanas pasākumi,
- tūrisma attīstība bez kultūras attīstības ir liela utopija,
- “Lauku attīstības programmu” ir ieteicams papildināt ar koncepcijām un reālu pasākumu iecerēm, kas veicina kultūras kā tautsaimniecības nozares attīstību laukos.

3.5. Kultūra un bērni un jaunieši

Bērni un jaunieši veidos nākotnes sabiedrību, tāpēc ir svarīgi, kādi viņi būs izauguši, kā spēs apmierināt jaunās nākotnes prasības, kas globalizācijas rezultātā izlīdzināsies. Kultūras nozares attīstības aspektā bērni un jaunieši kā mērķa grupa spēlē divejādu lomu:

- tie veido nākotnes sabiedrības modeli,
- tie būs kultūras produkta patērētāji.

Ir vispāratzīts, ka bērnu un jauniešu attīstība ir saistīta ar kultūru un izglītību. Kultūra veido gan personības attīstības vidi, gan pašu personību, ieaudzina pozitīvas cilvēciskas īpašības, sekmē nacionālās identitātes apziņas un patriotisma jūtu veidošanos (šo lomu izglītība pilda daudz mazākā mērā) un uzturēšanu, bet arī cieņu pret citu identitāti, interesi un spēju uztvert citu tautu kultūras bagātības.

Kultūras saite ar veidojošos personību ir izglītība. Tāpēc izglītība vispār un kultūrizglītība tās sastāvā ir jāizvirza par tautas un valsts attīstības prioritāti

Taču kultūra pozitīvi ietekmē personības veidošanos tikai tad, ja tā pati ir pozitīva un patiesa. Mūsdienu sabiedrībā bērnu un jauniešu audzināšanā kultūru cenšas aizstāt citas izpausmes – viegli uztverama kultūras parodija, bieži vien ar izteikti negatīvu saturu (šausmu filmas, datorspēles, utt).

Apzinoties savu lomu un nozīmi, kultūrai vairāk jā rūpējas par savu tēlu, agresīvāk jāiekaros sava vieta sabiedrībā, bet pats galvenais, jā rūpējas par kvalitāti.

3.6. Kultūra un tūrisms

Jau minējām, ka tūrisms tiek uzskatīts par labu un perspektīvu nozari, taču tūrisma attīstība netiek saistīta ar kultūras attīstību (7, 16, u.c.). Tā ir acīmredzama tuvredzība vairāku iemeslu dēļ:

- tas, ko Latvijā uzskata par tūrismu, patiesībā nav tūrisms, bet personu pārvietošanās ar noteiktu mērķi (pirkt vai pārdot, nokārtot darījumus, apmeklēt konferences vai piedalīties tikšanās, lielu daļu “tūristu” veido neskaitāmie ārvalstu misionāri un valdības izpalīgi, konsultanti, pieredzes apmaiņas kārotāji,
- šāda veida “tūrisma” tiešie tūrisma mērķi ir pakārtoti galvenajam mērķim, tas ir, tūrisma objektu apmeklēšana notiek no galvenās nodarbības brīvajā laikā un izpaužas kā restorānu un spēļu namu, labākajā gadījumā teātru apmeklēšana,
- šāda veida “tūrisma” izplatību nosaka īpatnējie pārejas valstu apstākļi, un, Latvijas attīstībai normalizējoties, tā var samazināties (ja netiek veikts darbs starptautisko pasākumu piesaistīšanai),
- “īstā” tūrisma attīstība Latvijā vēl nemaz nav sākusies, un tā iemesls ir gan pagaidām nestabilie Latvijas ekonomiskie un (ārvalstnieku skatījumā arī) politiskie apstākļi, gan tas, ka Latvijā ir pārāk maz tūrisma objektu (kas visbiežāk ir kultūras objekti vai pasākumi) un pārāk maz informācijas par esošajiem.

Par to, ka Latvijas tūrisma attīstībā nepietiek tikai ar labu gribu un iepriekšminētajos secinājumos var būt daļa patiesības liecina tūrisma attīstības tendences. 1997. gadā ceļojumu īpatsvars Latvijas maksājumu bilances pakalpojumu eksportā bija 6.3% (111.8 milj. latu), bet tas ir mazāk kā 1996. gadā, kad ceļojumu īpatsvars bija 7.5% (118.5 milj. latu) (7, 93.lpp.).

1998. gada pirmajos trīs ceturkšņos iebraukušo ārzemnieku skaits ir tikai nedaudz samazinājies, bet ārvalstu ceļotāju vidējais uzturēšanās laiks ir bijis 3.2 diennaktis salīdzinājumā ar 3.7 diennaktīm 1997. gada pirmajos trīs ceturkšņos (samazinājies par 14% (15, 113.lpp.). 1998. gada vasarā ārvalstu ceļotāji Latvijā iztērējuši 29.1 milj. latu, bet 1997. gada vasarā 30.5 milj. latu, vidēji dienā ārvalstu viesi iztērēja 20 latus.

Tūrisma attīstība nav šķirama no kultūras, it īpaši nacionālās kultūras attīstības. Abas nozares viena otru bagātina. Tūristu interese var akcentēt neparastus ļoti nacionālus un savdabīgus kultūras virzienus, piemēram, etnogrāfiskā kultūra, ēšanas un parašu kultūra u.c., bet arī augstvērtīgu profesionālo mākslu, un finansiāli tās uzturēt. Tāpēc jebkuram tūrisma attīstības veicināšanas projektam ir jā satur kultūras attīstības dimensiju.

Tieši tāda pieeja ir valstīs un vietās, kur attīstības stratēģijā ir atvēlēta vieta tūrismam (Somija, Īrija u.c.). Būtiskākais darbības virziens kultūras iesaistīšanā tūrisma attīstībā ir kultūras objektu sakārtošana un reklāma – Latvijā dažkārt paši Latvijas iedzīvotāji nevar atrast unikālus kultūras pieminekļus.

Galvenie secinājumi:

- kultūras attīstība pašlaik, bet vēl vairāk nākotnē, veicina ekonomisko aktivitāti un nodarbinātību citās nozarēs, kultūras ietekme uz citu nozaru attīstību pat pieticīgā novērtējumā ir vērtā ņemama,
- kultūras attīstībai un pieejamībai ir būtiska nozīme darba spēka kvalitātes uzlabošanā, cilvēka personības attīstībai, uzņēmēju veidošanā,

- kultūra ir atzīts reģionālās attīstības veicināšanas faktors,
- kultūras attīstība ir būtiska nākotnes sabiedrības veidošanā,
- kultūras attīstība ir tūrisma attīstības nepieciešams priekšnosacījums,
- kultūras netiešā ietekme uz Latvijas tautsaimniecība nav pietiekoši novērtēta un netiek izmantota.

4. Kultūras attīstības veicināšana

Jau minējām, ka kultūras attīstības veicināšanā daudz ir darījuši paši kultūras cilvēki, pārvaldes institūcijas, entuziasti. Nerimtīgā tieksme pēc kultūras ir nodrošinājusi kultūras pakalpojumu pieaugumu pēdējos gados. Latvijas kultūrpolitikas dokumenti ir atzīti par labiem un moderniem pat Eiropas mērogā.

Taču uzrakstītos dokumentus ir jāsteno dzīvē, un te ir nepieciešama kompleksa kopdarbība. Kultūras attīstības nodrošināšanai būtu jābūt Latvijas attīstības institūciju (Ekonomikas ministrijas, LAA) uzmanības lokā, kā tas ir citās valstīs un pat Eiropas Savienības institūcijās (14,15, 18). Diemžēl, Latvijā vēl tā nenotiek.

Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijas sagatavotajā dokumentā “Valsts ilgtermiņa stratēģija (Ekonomiskās attīstības iespēju izvērtējums)” kam būtu jāatspoguļo jaunākās koncepcijas kultūras integrācijai tautsaimniecības sistēmā, kultūra kā tautsaimniecības nozare gandrīz nav pieminēta.

Sadaļā 2. “Izaugsmes faktori” ir minēti visi iespējamie piedāvājuma faktori, tai skaitā perspektīvas nozares. Kultūra šajā sadaļā nav pieminēta (kaut gan, pēc dokumenta autoru domām, lielāki ienākumi no tūrisma attīstības būtu vēlami (16, 8.lpp.).

Kultūra nav minēta kā nodarbinātības veicināšanas faktors un nav minēti pasākumi kultūras jomā saistībā ar nodarbinātību un darba spēka kvalitāti (bet šajā sakarā ir minēta nepieciešamība palielināt izglītības finansējumu), kaut gan ir konstatēts, ka “kvalificēts, augsti kulturāls darba spēks ir ne tikai ekonomiskās izaugsmes faktors, bet ir demokrātijas nodrošināšanas garants, tas samazina sabiedrisko atstumtību un sociālo nevienlīdzību” (16, 11 lpp.).

Kultūra nav pat pieminēta kā iespējamā investīciju vieta vai sakarā ar pakalpojumu nozaru (kurā tā statistiski ir ietilpināta) attīstības prognozēm. Vienīgā vieta, kur Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijas speciālisti savā ziņojumā ir minējuši vārdu “kultūra” ir informācija par iedzīvotāju dzīves līmeni 18, lpp., kur teikts, ka “augstākajā decilē – 52%, krietni vairāk līdzekļu patērējot **kultūrai, atpūtai** un pakalpojumu apmaksai”.

Kā panākt kultūras attīstību?

UNESCO Pasaules kultūras un attīstības komisijas ziņojumā (2) ir norādīts, ka kultūras nozares attīstībā galvenais ir rast līdzsvaru starp tirgus spēku efektivitāti un līdztiesības apsvērumiem, kas izpaužas kā līdzsvars starp tirgu un valdības rīcību, starp privāto brīvību un sabiedrisko vajadzību to regulēt, starp nepieciešamību ieviest jaunas tehnoloģijas un resursu nabadzību.

Otrs svarīgs kultūras nozares attīstības nosacījums ir nozares savdabības apzināšanās, izpratne par to, ka bez kultūras nav iespējama attīstība, tātad tās pastāvēšana un pieejamība ir objektīva nepieciešamība, savukārt kultūras pastāvēšana un pieejamība ir iespējama tikai tad, ja ir sasniegta tveramā un netveramā sintēze. Tas nozīmē, ka līdz ar savas materiālās čaulas attīstību kultūra pieprasa arī nemateriālā esamību (valodas,

tradīcijas, zinātne, netveramais kultūras mantojums, profesionāla un ļoti specifiska vadība.

UNESCO Pasaules kultūras un attīstības komisijas ziņojumā teikts: “Laikā, kad kultūrindustrijas ekonomiskā nozīmība arvien pieaug, neizbēgami rodas spriedze starp kultūras mērķiem un tirgus loģiku, starp komerciālām interesēm un vēlmi pēc daudzveidību atspoguļojoša satura. Bet globalizācija ir ierobežojusi valdībām atvēlēto lomu attiecībā uz kultūras produktu nodrošināšanu, gan iekšzemē, gan ārzemēs. Valdībai jāiejaucas netieši, tai vairāk jāveicina vēlamie procesi un arī jālabo brīvā tirgus radītie izkropļojumi” (2, 43.lpp.).

Netiešās iejaukšanās veidus var identificēt ar efektīvu kultūras vadību, izmantojot finanšu līdzekļus. Tie ir:

- autortiesību, mākslinieku tiesību aizsardzība (sociālie, juridiskie, finansiālie, institucionālie pasākumi),
- mākslinieka īpašā statusa atzīšana (nodokļu sistēma, sociālās garantijas, apmācība, pakalpojumi infrastruktūras izmantošanā),
- tai pat laikā taisnīgu tirgus principu ieviešana attiecībā pret māksliniekiem un amatniekiem (likumdošana, kultūras nozaru identifikācijas un darbības nosacījumu modernizācija, amatiermākslas ekonomiskā statusa precizēšana u.c.),
- finansiāls atbalsts jaunām mākslas formām, mākslinieciskās daudzveidības paplašināšana,
- iniciatīva racionāla kultūras darba organizēšanā, līdzdalība kultūras atbalsta un pakalpojumu struktūru veidošanā,
- kultūras vērtību saglabāšanas nodrošināšana, nelegālās tirdzniecības ierobežošana ar kultūras objektiem un aizsardzība pret to izlaupišanu.

Kultūras nozares attīstības analīze Latvijā ļauj formulēt trīs galvenos darbības virzienus kultūras attīstības veicināšanā:

Pirmkārt, ir jānodrošina efektīva sektora attīstība, iekļaujot kultūru valsts plānos kā pilnvērtīgu tautsaimniecības sastāvdaļu, stratēģiski plānojot tās attīstību un saistību ar citām nozarēm, nodrošinot pašas nozares efektīvu vadību un tās uzņēmumu un iestāžu darbības formu.

Otrkārt, ir jānodrošina kultūras produktu piedāvājums, radot tam atbilstošus nosacījumus (iespēju strādāt, atbilstošas kvalitātes darba spēku, utt.).

Treškārt, ir jāstimulē pieprasījums pēc kultūras sektora produkta.

Lai veiktu pirmo uzdevumu ir nepieciešams:

- 1) vienoties par definīcijām - kas ir kultūras nozare un kultūras industrija, kas ir tās produkts, kā to uzskaitīt,
- 2) izdalīt kultūru kā atsevišķu tautsaimniecības nozari valsts statistiskās uzskaites klasifikatoros un panākt pēc iespējas kompleksu un pilnīgu nozares atspoguļojumu pieejamā statistikā,
- 3) ievērojami uzlabot nozares attīstības ekonomisko aspektu analīzi un novērošanu,
- 4) integrēt kultūras sektoru tautsaimniecības attīstības, reģionālās attīstības un pašvaldību stratēģiskajos plānos,

- 5) pārdomāt un noteikt iedarbīgus finansu pasākumus nozares attīstības veicināšanai, piemēram, modernākus un mērķtiecīgākus finansēšanas principus, nodokļu atvieglojumus, veicot šo pasākumu seku analīzi,
- 6) veicināt investīcijas kultūras sektora attīstībai, saskaņot valsts un privātās intereses un ieguldījumus kultūras sektora attīstībā,
- 7) pēc iespējas atvieglot kultūras produkta radīšanu un pārdošanu (izplatīšanu), organizējot kultūras nozari apkalpojošo infrastruktūru (izglītības, biznesa pakalpojumu attīstība utt.),
- 8) pārskatīt un optimizēt kultūras institūciju darbības formas, lai maksimāli izmantotu radošo cilvēku iniciatīvu papildus finansu piesaistīšanā un darbības organizācijā,

Lai palielinātu kultūras produkta piedāvājumu, nepieciešams:

- 1) veikt pasākumus, kas piesaista darbībai kultūras sektorā - kultūras sektora nozīmīguma proklamēšana, laba imidža radīšana, informācija par iespējām, izstādes,
- 2) sekmēt kultūrizglītības attīstību, lai sagatavotu darba resursus un kultūras patērētāju,
- 3) palielināt kultūras sektora pieejamību - masu kultūras attīstība - festivāli, amatieru kolektīvi u.c.,
- 4) dažādot kultūras sektora darba formas, veicināt privāto uzņēmējdarbību kultūras nozarē, mazo un vidējo uzņēmumu veidošanos, tajā pašā laikā saglabājot stingru kultūras kvalitātes kontroli,
- 5) veidot uzņēmumus, kas sniedz uzņēmējdarbības pakalpojumus kultūras sektora dalībniekiem - teorētiskā un tehniskā palīdzība, konsultāciju dienestu attīstība uzņēmējdarbības un nozares specifiskajos jautājumos, starpniecība tirgus jautājumu risināšanā, lai atbrīvotu kultūras darbiniekus tiešajam radošajam darbam,
- 6) veidot kultūras nozarē institūcijas, kas darbojas pēc biznesa inkubatoru principa, šajā nolūkā izmantojot bijušos tautas namus, klubus un citas institūcijas, kas veicina kultūras darbības uzsākšanu,
- 7) sniegt teorētisko un praktisko palīdzību projektu sagatavošanā,
- 8) plašāk sadarboties ar pašvaldībām, tai skaitā iesaistīties pašvaldību projektos, tā papildinot finansu iespējas.

Lai palielinātu kultūras sektora produkta pieprasījumi nepieciešams:

- 1) regulāri veikt tirgus izpēti par iespējamo kultūras produkta patērētāju, un iepazīstināt ar to kultūras nozares dalībniekus,
- 2) ievērojami uzlabot reklāmas darbu, pakļaut reklāmas darbu modernām mārketinga koncepcijām, paaugstināt tā profesionālo līmeni, iesaistīt privātos uzņēmējus,
- 3) uzlabot cita veida kultūras nozares produkta popularizēšanu, kultūras sektora produkta tirdzniecības vietu (izstāžu zāļu, skatuviņu utt.) nodrošināšana un racionāla organizācija - tuvāk patērētājam, lielu notikumu sakarā u.t.t.,
- 4) saglabāt valsts pasūtījumu kultūras produktam, vai ieviest reāli darbojošos atvieglotus nosacījumus kultūras sektora produkta realizācijai,
- 5) nepārtraukti celt kultūras produktu kvalitāti,
- 6) sakārtot starptautiskās attiecības kultūras produktu tirgus jautājumos.

5. Kultūras finansēšana

Lai kādi būtu nodomi kultūras attīstības veicināšanā, tos var īstenot, ja ir atbilstošas finanses. Tradicionālais ieteikums, kā uzlabot kultūras finansēšanu ir palielināt valsts budžeta piešķirumus kultūrai. Latvijā kultūras finansēšanai tērē apmēram 2.6% budžeta līdzekļu, un tas atbilst citu valstu praksei.

Taču budžeta finansējums nav vienīgais kultūras finansēšanas avots. Paļaušanās tikai uz valsts un pašvaldību budžeta līdzekļiem ir radījušas grūtības kultūras finansēšanā ne tikai Latvijā, un tā rezultātā ir cietusi kultūras attīstība. Vairākām attīstītām Eiropas valstīm ir nācies atzīt, ka nepietiekama finansējuma dēļ ir izzudušas vai atrodas uz iznīcības robežas veselās kultūras apakšnozares, galvenokārt tautas kultūra, cieš kultūras kvalitāte. Laikā, kad kultūras nozīme tiek nopietni pārvērtēta, šāds secinājums liek nekavējoties rīkoties. Tāpēc tiek meklētas jaunas kultūras finansēšanas stratēģijas. Tostarp divas interesantākās viena otru papildinošas stratēģijas ir **finansu avotu dažādošana un programmu finansējuma principa nostiprināšana kultūras finansēšanā**.

Finansu avotu dažādošana

Finansu avotu dažādošana ir labvēlīga kultūras attīstībai tad, ja ir ievērotas optimālas proporcijas starp valsts un pašvaldību (bāzes finansējumu) un citiem avotiem, jo ne visas kultūras sfēras var pastāvēt bez valsts un pašvaldību atbalsta. Tirgus pakalpojumi var nenodrošināt kultūras nozares preču un pakalpojumu sociāli optimālā līmenī. Kā minēts UNESCO ziņojumā “Bieži vien netiek saprasts, ka atbalsts kultūrai tirgus sistēmā ir veids, kā labot tirgus kļūdas, un pilnībā saskan ar tiekšanos uz ekonomisko efektivitāti” (2, 44.lpp.).

Kultūras rīcībā teorētiski ir vairāki naudas avoti:

- 1) valsts un pašvaldību finansējums,
- 2) ārvalstu finansējums,
- 3) ziedojumi, mērķa programmas,
- 4) nevalstisko organizāciju, kas darbojas kultūras veicināšanas jomā, finansējums,
- 5) ieņēmumi no pakalpojumu sniegšanas

Valsts un pašvaldību finansējums

Jau minējām, ka nevienai valstij nepietiek līdzekļu kultūras sektora pilnīgai finansēšanai, un tas arī nav vajadzīgs. Valsts un pašvaldību budžeta līdzekļi ir nodokļu maksātāju nauda, un tā ierobežo nodokļu maksātāju brīvību lēmumu pieņemšanā. Jo lielāks ir valsts budžeta īpatsvars IKP, jo vairāk ir ierobežota jaunas nodokļu bāzes radīšana, kas, protams, galu galā samazina arī pašu valsts budžetu. Latvijā valdības budžeta īpatsvars IKP 1996. gadā bija 40.2% (17, 121.lpp.), tas ir pietiekoši augsts, salīdzinot ar citām valstīm. Tāpēc ir jārūpējas par valsts un pašvaldību budžetu līdzekļu taupīgu izlietošanu:

- arī kultūras sektorā novērtējot valsts un pašvaldību līdzekļu izlietošanas efektivitāti,
- izvietojot valsts un pašvaldību līdzekļus tādu pasākumu finansēšanai, kuri visefektīvāk veicina kultūras attīstību (piemēram, vienus un tos pašus līdzekļus var

izmantojot vienas gleznas finansēšanai, vai darba apmaksai līdzekļu piesaistīšanai, kura rezultātā ir iespējams iegūt līdzekļus piecu gleznu finansēšanai).

Valsts un pašvaldību budžetu līdzekļi ir jāizlieto:

- kultūras aktivitāšu finansēšanai, kuras nenodrošina vai nepilnīgi nodrošina tirgus, vai kuras nav piemērotas finansēšanai no citiem avotiem un nevar pastāvēt bez valsts atbalsta,
- tirgus kļūdu labošanai kultūras nozarē,
- valsts pārvaldības un citu kultūras attīstībai nepieciešamu institūciju uzturēšanai, pieņemot, ka tās padara darbu, kuru nevar veikt paši kultūras sektora dalībnieki - izstrādā konceptuālos un stratēģiskos dokumentus un nodrošina to izpildi, veido vidi un iespējas starptautiskai sadarbībai kultūras nozarē, veicina kultūras nozares darbībai nepieciešamo institūciju un uzņēmumu izveidošanu,
- lai apgādātu kultūras sektora attīstībai nepieciešamās iestādes ar tā saucamo "sēklas naudu" lai tās varētu uzsākt darbību,
- lai veiktu citas kultūras nozares attīstību veicinošas darbības, piemēram, finansētu zinātniskos pētījumus.

Ārvalstu finansējums

Arī Latvija var sākt domāt par Eiropas Savienības centralizēto finansu izmantošanu kultūras sektora attīstībai, kas Eiropas valstīs ir ļoti nozīmīgs. Tie ir Eiropas Savienības strukturālie fondi (kultūras attīstība pakļaujas 2. mērķim), starpreģionālās kooperācijas programmas, kurās piedalās pašvaldības, speciālas programmas. 1989. - 1993. gadā kultūras sektora attīstībai ES programmās tika izmantoti 400 miljoni eko, sevišķi aktīvi ES fondus kultūras attīstībai izmanto Īrija, Somija, Polija, arī Igaunija. Protams, pašlaik Latvijas iespējas šo fondu izmantošanā ir ierobežotas, bet jau tagad ir jābūt gatavoties brīdim, kad tas varētu būt iespējams - jāapgūst valodas un starptautiskās sadarbības pieredze, lai varētu sagatavot konkurētspējīgus projektu pieteikumus, jāiesaistās starptautiskajos informācijas tīklos un jāveido starptautiskos kontaktus un lobiju institūcijas, jāveido ciešāka sadarbība ar pašvaldībām, jāizprot jaunās tendences kultūras sektora attīstībā un jāspēj tām sekot. Dažas no tām Latvijas kultūras darbiniekiem, kas pieraduši pie tradicionāla darba stila, var likties gluži nepieņemamas.

Ziedojumi, mērķa programmas

Pagaidām kultūras nozares darbiniekiem ir grūti pierast pie tā, ka līdzekļus pastāvēšanai ir jāiegūst pierunājot un pārliecinot. Diemžēl, šāda veida līdzekļu ieguves ceļš kultūras nozarē ir diezgan tradicionāls un dzīvotspējīgs. Bez tam ziedojumi un mērķa programmas un fondi ir labākais veids, kā uzņēmēji var izteikt atbalstu kultūrai, nebaidoties, ka līdzekļi tiks izlietoti citiem mērķiem.

Lai veicinātu ziedojumu izsniegšanu kultūrai, jāsakārto likumdošana – steidzīgi jāpabeidz darbs pie likuma "Par sponsorēšanu un mecenātismu".

Arī mērķa programmas ir labs līdzeklis finansu piesaistīšanai, ko Latvijā jau pielieto, bet varētu pielietot vēl vairāk. Mērķa programmu organizēšanā galvenais ir atrast labu atbildīgo personu, ja tādas nav – steidzīgi jābūt to sagatavošana.

Nevalstisko organizāciju, kas darbojas kultūras veicināšanas jomā, finansējums

Ņemot vērā nevalstisko organizāciju popularitāti un atsaucību to finansēšanā (mazāk Latvijā, vairāk ārvalstīs), arī kultūras attīstību varētu veicināt NVO iesaistīšana kultūras attīstībai svarīgu jautājumu risināšanā. Sadarbība ar NVO var būt organizēta jebkurā kultūras nozares vietā – gan Ministrijas, gan kultūras iestādes līmenī, gan via pašvaldības, gan veidojot tiešu sadarbību starp kultūras iestādi un NVO. Pētījumi Latvijas pašvaldībās liecina, ka NVO iespējas Latvijā netiek pilnīgi izmantotas, un kultūra nav izņēmums.

Arī kultūras iestādes var būt iniciatori tās interesējošo NVO vai citu sabiedrisko organizāciju izveidošanai. Šādu institūciju izveidošana kļūst īpaši aktuāla, realizējot projektu principu kultūras nozares finansēšanā – NVO vai sabiedriskas organizācijas var tikt izveidotas kā šādu projektu vadības institūcijas.

Ieņēmumi no pakalpojumu sniegšanas

Latvijā kultūras pakalpojumu cenas ir ļoti zemas, tāpēc arī ienākumi no kultūras pakalpojumu sniegšanas nav pārāk lieli (13. tabula).

13. tabula

Kultūras institūciju ienākumi un biļešu vidējā cena

	IENĀKUMI				Apmeklētāju skaits	Biļešu vidējā cena aprēķināta
	Biļetes	Telpu noma	Pārējie ienākumi	Pašu ienākumi kopā		
Filharmonija	98 532		88 606	187 138	66 931	1,47
Opera	547 663	35 615	148 757	732 035	106 700	5,13
Filharmonija +Opera	646 195	35 615	237 363	919 173	173 631	3,72
Teātri (bez Operas)	913 172	128 818	225 286	1 267 276	594 155	1,54
Valsts muzeji	242 624		745 178	987 802	951 600	0,25
Valsts bibliotēkas					2 345 200	
Pašvaldību bibliotēkas					5 258 950	
Tradicionālā kultūra (amatieru koncerti, izrādes, izstādes kultūras namos)					1 098 066	
Pašvaldību muzeji	54 005		483 276	537 281	408 400	0,13
Kopā	2 502 191	200 048	1 928 466	4 630 705	11 003 633	0,23

Avots: LR Kultūras ministrija.

Ņemot vērā, ka Latvijas ekonomiskā attīstība pakāpeniski uzlabojas, gandrīz visās kultūras sektora nozarēs jāparedz pakalpojumu cenu paaugstināšana (tās var pat vairākkārtīgi paaugstināt), kas ieviešama pakāpeniski (saskaņojot ar apmeklētāju skaita dinamiku un nepieļaujot strauju apmeklētāju skaita samazināšanos), un vienlaicīgi ar plašiem un intensīviem tirgus veicināšanas pasākumiem.

No otras puses, Latvijas iedzīvotāju diferenciācija pēc dzīves līmeņa ir liela (Gini koeficients 1996. gadā bija 0.349 ir vidēji augsts pēcsociālisma valstu vidū, bet pietiekoši augsts salīdzinot ar attīstītām Eiropas valstīm) (17, 123.lpp.). Lai nodrošinātu kultūras sektora pieejamību, līdz ar kultūras pakalpojumu cenu paaugstināšanu ir jāievieš cenu diferenciācija - jāļauj maksāt tiem, kas ti var un grib, lai palīdzētu iegūt kultūras pakalpojumus tiem, kuri nespēj maksāt.

6. Kultūras institūciju darba formu uzlabošana

Esošo institūciju darbība

Pētījuma gaitā konstatēts, ka kultūras institūciju attīstību un finansēšanu kavē to darbības forma. Gandrīz visas kultūras institūcijas ir valsts institūcijas, līdz ar to:

- tām ir budžeta (tātad gada) finansējums, kas kavē ilgtermiņa projektu īstenošanu,
- tām ir noteikti darba algu ierobežojumi (algas ir noteiktas nesamērīgi zemas),
- tās nevar pašas lemt par papildus piesaistītā finansējuma izklietošanu, papildus finanses ir jāieskaita valsts budžetā, bet šāda kārtība nav noteikta visām kultūras institūcijām (teātri var paši izlietot savus līdzekļus).

Lai likvidētu šos trūkumus, vairākas kultūras iestādes ir izteikušas vēlēšanos mainīt darbības formu, pārveidojoties par valsts uzņēmumu. Citas turpretī kategoriski noraida jebkurus ierosinājumus mainīt darbības formu.

Projekta izpildes gaitā mēs mēģinājām atbildēt uz jautājumu - **vai lietderīgi pārveidot Valsts kultūras un izglītības iestādes kādā no uzņēmējdarbības formām?**

Dažu, no padomju laikiem pārmantoto tradīciju dēļ, kad valsts kontrolēja un it kā rūpējās par kultūras (ar to šeit un turpmāk tiek saprasts ne vien kultūras, bet arī izglītības un zinātnes) attīstību valstī, nodrošinot to ar zināmu daudzumu finanšu resursu un pasūtot tās darbiniekiem noteiktas ideoloģijas realizāciju, šodien Latvijā saglabājies stāvoklis, ka kultūras iestādes savas darbības nodrošināšanai nepieciešamos finanšu līdzekļus saņem no valsts budžeta. Šādai praksei ir kā savas labās, tā arī sliktās puses. Kā pozitīvu šeit var minēt visdažādāko kultūras nozaru iestāžu apgādes un darbības iespējamības nodrošināšanu, neatkarīgi no to darbības jomas, atrašanās vietas un prestiža Valstī.

Taču šāda sistēma neraisa kultūras iestādēs strādājošo iniciatīvu uz savas darbības aktivizēšanu ar to nopelnot papildus finanšu līdzekļus savas iestādes vajadzībām, jo iestādei, kura šos līdzekļus nopelnījusi, nav garantiju, ka tie paliks šīs iestādes rīcībā. saskaņā ar pastāvošo kārtību, tie var tikt nodoti arī citai iestādei. Līdz ar to, patreizējā budžeta līdzekļu sadales sistēma, kā arī papildus nopelnīto līdzekļu izlietojums, orientē kultūras iestādē strādājošos uz pasīvu darbu, jo papildus nopelnītie līdzekļi ar bumeranga efektu noved pie valsts budžeta finansējuma samazinājuma šai kultūras iestādei nākamajā gadā.

Taču ir ļoti svarīgi precīzi definēt kādā veidā valsts piedalās kultūras finansēšanā. Uzskatām, ka kultūras iestāžu finansēšana nav pašmērķis, un kultūras iestādes valstij ir nepieciešamas nevis kā pašmērķis, bet gan tikai kā instruments kultūras attīstībai un tās finansēšanai.

Risinājums, kā šādu absurdu situāciju mainīt, var būt kultūras iestāžu statusa maiņa, reorganizējot tās kādā no uzņēmējdarbības formām. Taču arī šādā gadījumā, rīkojoties

mehāniski, un, pārveidojot valsts kultūras iestādes dažādās uzņēmējdarbības formās, vienlaikus nesaglabājot tām iespēju saņemt arī valsts atbalstu dažādu projektu finansējumu formā, un neņemot vērā dažādo kultūras iestāžu darbības specifiku, var nonākt situācijā, kad veiktā reorganizācija stāvokli ne vien neuzlabos, bet virkni bijuši valsts kultūras iestāžu novedīs līdz bankrotam. Latvija jau ir sastapusies ar situāciju, kad dažādu, ekonomiski neizanalizētu lēmumu rezultātā tikušas pazaudētas mazās skolas, kas novedis pie atsevišķu lauku teritoriju apdzīvotības samazināšanās, un tam līdzīgi.

Valsts kultūras iestādes pārveidošanai par tās vai citas formas uzņēmējstruktūru ir kā savas pozitīvās, tā arī negatīvās sekas. Par pozitīvajām šajā gadījumā jāuzskata:

- iniciatīvas atraisīšanās kultūras iestāžu darbinieku vidū;
- tuvināties iespējai nodrošināt kultūras iestāžu darbiniekiem samaksu par viņu darbu atkarībā no tā kvalitātes un efektivitātes;
- racionālākas kultūras iestāžu materiālās bāzes izmantošanas;
- taupīgāku saimniekošanas metožu izvēle kultūras iestādēs;
- iespēja privatizācijas rezultātā piesaistīt papildus līdzekļus kultūras iestādes funkcionēšanai;
- iespēja laika gaitā pakāpeniski atsvabināt valsts budžeta izdevumu daļu no izdevumiem maz efektīvu valsts funkciju izpildes, galvenokārt ar valsts kultūras iestāžu pārvaldi saistītajās valsts pārvaldes institūcijās (ministrijās).

Par negatīvu, vai arī riska faktoru uzskatāma iespēja, ka valdības ierēdņi var mēģināt izmantot reorganizāciju, lai ekonomētu, sevišķi pie smaga budžeta stāvokļa, kultūras iestāžu uzturēšanai izdodamos līdzekļus.

Nepieciešams objektīvi izvērtējams un atklāts konkursa mehānisms valsts līdzekļu sadalei dažādu mērķa programmu finansējumiem kultūras sfērā.

Diemžēl nav iespējams piedāvāt vienu mehānismu visu kultūras iestāžu reorganizēšanai uzņēmējstruktūrās. Jebkura vienota mehānisma izmantošana novedīs pie atsevišķu priekšrocību radīšanas kādai no šīm iestādēm, bet citām tas radīs bezizejas situāciju un novedīs pie to likvidācijas. Tāpēc pirms šāda veida reorganizācijas uzsākšanas jāzina, vai Latvijā vajadzīgas visas patreiz darbojošās kultūras iestādes, vai ir pieļaujama arī to samazināšanās. Savukārt konkrēts izvēlētais reorganizācijas mehānisms un konkrētajai valsts iestādei izvēlēta turpmākā darbības forma tad norādīs, pēc kādas pazīmes klasificētās iestādes jaunajos apstākļos izdzīvot nespēs.

Situāciju analīze parāda, ka šīs pazīmes var būt visdažādākās, sākot no atsevišķām kultūras jomām, un beidzot ar tik vienkāršām lietām, kā šo iestāžu atrašanās vieta vai materiālās bāzes esamība un tās stāvoklis.

Kļūdas, kuras varētu pieļaut Latvijas valdība, reorganizējot valsts kultūras iestādes, mūsprāt, ir dažādas. Galvenās no tām varētu būt:

1. Vienota reorganizācijas mehānisma izvēle visām kultūras iestādēm, reorganizējot tās uzņēmējdarbības formās;
2. Kopējā no Valsts budžeta kultūras sfēras uzņēmumu piedāvātajiem projektiem piešķiramā finansējuma samazinājums valstī.

Savukārt pārdomāts šāds reorganizācijas process nodrošinātu papildus līdzekļu piesaisti kultūras sfērai, bet arī racionālu to izlietošanu.

Dažādās Latvijas tautsaimniecības nozarēs veiktās reformas un to analīze liek runāt arī par šo procesu galvenajiem pretspēkiem un vadību, jo praksē, diemžēl, ir bieži gadījumi, kad neskatoties uz veicamās reformas pārdomātību un pamatotību, tā tomēr nerealizējas kā iecerēts. Prakse rāda, ka šādā gadījumā parasti vainojama subjektīvo faktoru ietekme, dažādos reformas vadības un realizācijas līmeņos.

Citu tautsaimniecības nozaru pieredze liecina, ka pret jeb kādu reorganizāciju veikšanu valstī parasti viskrasāk iebilst:

- gados vecāki vadītāji, kuriem līdz pensijai ir palicis relatīvi īss laiks, un jebkuras pārmaiņas draud ar ierastās ikdienas maiņu un dažādiem uztraukumiem, pie kam ieguvums uz kuru viņi varētu cerēt vismaz viņu darbības laikā nebūs tik liels, lai tā dēļ riskētu ar ierasto vietu;
- netalantīgi un pasīvi vadītāji, kuri reālos tirgus konkurences apstākļos vispār kā uzņēmēji nav spējīgi izdzīvot, un līdz ar to patreizējā situācija, kad aktīvais pēc būtības tiek sodīts, viņiem pat ir izdevīga.

Diemžēl sastopami arī gadījumi, kad reformas vadītāji vadās no savtīgām interesēm, tās maskējot ar sabiedrības.

Var paredzēt ka pret reorganizācijām sagaidāmas arī objektīvas iebildes. Tās parasti nāk no vadītājiem, kuri nodrošināti ar vājāku materiālo bāzi, un pamatotas ar neuzticību objektīvu nosacījumu radīšanas iespējamībai reorganizācijas gaitā.

Atbildēt uz apakšnodaļas nosaukumā izvirzīto jautājumu var viennozīmīgi - Jā! Ir lietderīgi,

Taču, lai nepieļautu kļūdas un izvēlētos pareizu realizācijas mehānismu, veicot jebkura veida reorganizāciju esošā sistēmā, ir jābūt detalizēti skaidri definētam arī veicamās reorganizācijas mērķim, vai rezultātam, skaidri noteiktam reformas realizētājam un atbildībai par veicamās reformas rezultātiem..

Uzņēmējdarbības atbalsta institūcijas

Viena no sfērām, kur būs nepieciešama netieša valsts institūciju iejaukšanās ir uzņēmējdarbības atbalsta institūciju veidošana. Pētījums liecina, ka vairākās nozarēs tā nevarēs noritēt bez valsts līdzdalības. Viena no tādām nozarēm ir mūzika, līdzīga situācija varētu veidoties vizuālās mākslas nozarēs.

Mūzikas nozarē uzņēmējdarbības atbalsta institūcijas būs iespējams izveidot tikai valsts vai pašvaldību ierosinātas kooperācijas ceļā. Tā nevar izveidoties automātiski tirgus faktoru ietekmē, jo:

- šādu institūciju tirgus niša ir neparasta un pagaidām pārāk maza un neienesīga,
- mūzikas iestādes un kolektīvi savstarpēji konkurē vai, tieši otrādi, darbojas pretnostatītos žanros, tāpēc starp tiem nepastāv laba sadarbība, kas ļautu tām vienoties kopējiem pasākumiem un pieredzes apmaiņai,
- mūzikas kolektīvi ir teritoriāli nošķirti un izmanto tikai tradicionālos komunikāciju līdzekļus – tikšanās, telefona sakari,

- mūzikas nozarē nav pietiekoši novērtētas alternatīvas (ārpus valsts un pašvaldību finansējuma) finansēšanas iespējas,
- līdzekļu taupīšanu parasti saprot tiešā un robustā nozīmē, nozarē nav pazīstamas rafinētākas līdzekļu taupīšanas metodes, piemēram, kopēja resursu (tai skaitā informācijas) izmantošana

Izskana

Latvijā ir daudz darīts kultūras attīstībai, galvenokārt uz kultūras darbinieku entuziasma pamata. Pagaidām vēl kultūras nozare ir saglabājusies diezgan spēcīga, gan par ļoti dārgu cenu. Lietas, kuras attīstītās pasaules valstīs ir zudušas, un kuras tagad, pamatojoties uz jauno kultūras nozares izpratni, cenšas atjaunot, Latvijā vēl pastāv.

Pēdējā laikā kultūras nozares nozīme tiek nopietni pārvērtēta, ir izveidota jauna pieeja kultūras nozares uztverē un vērtēšanā, kas ņem vērā ne tikai kultūras humanitāro, bet arī ekonomisko vērtību.

Kultūras nozare ir nozīmīga vispirms tādēļ, ka tā ir atbildīga par lielas nacionālās bagātības saglabāšanu, uzturēšanu, radīšanu un lietderīgu izmantošanu sabiedrības labā.

Saskaņā ar jauno pieeju, kultūras nozare pieder perspektīvām nozarēm, kuras nākotnē var paplašināties.

Kultūras augošā nozīme ir cieši saistīta ar jaunākajām ekonomiskajām attīstības tendencēm. Pirmkārt kultūras nozares paplašināšanās ir saistīta ar sabiedrības pārorientāciju no tradicionālās rūpniecības uz pakalpojumu sektoru. Otrkārt, dzīvesveida mainīšanās un brīvā laika pieaugšana rada lielāku pieprasījumu pēc brīvā laika aktivitātēm tai skaitā kultūras. Treškārt, kultūras attīstība veicina cilvēka materiālo un garīgi interešu saskaņošanu, kas nepieciešama pilnvērtīgas personības attīstībai. Abas šīs tendences veicina kultūras ekonomiskās dzīvotspējas nostiprināšanos.

No tautsaimnieciskā viedokļa kultūras nozare ir sarežģīta un neizpētīta.

Latvijā ir daudz darīts kultūras nozares attīstībai, ir sagatavoti progresīvi stratēģiski dokumenti, kas augstu novērtēti. Panākumi šo dokumentu īstenošanā ir krietni mazāki, galvenokārt tāpēc, ka kultūra nav pietiekoši integrēta Latvijas tautsaimniecības sistēmā.

Kultūra kā tautsaimniecības nozare nav identificēta un tās produkts ir nosaukts tikai vispārīgi. Tāpēc kultūras attīstība netiek statistiski uzskaitīta kā nozare, visa kultūras nozare ir it kā piekļauta pakalpojumu nozarei, bet produkcijas uzskaitē ir izklaidēta pa citām nozarēm.

Neprecīzas statistiskās uzskaites dēļ nav iespējams pareizi novērtēt kultūras ieguldījumu tautsaimniecības attīstībā: pievienotās vērtības radīšanā, nodarbinātībā, maksājumu bilances veidošana, pēc produkcijas kopapjoma.

Lai uzlabotu kultūras nozares statistisko uzskaiti un novērošanu nepieciešams:

- 1) veikt nozares un tās produkta identifikāciju un klasifikāciju,
- 2) izveidot nozari par statistiskās uzskaites objektu,
- 3) sagatavot statistisko rādītāju saraksts, kas nepieciešams nozares ekonomiskās analīzes veikšanai.

Kultūras netiešā ietekme uz Latvijas tautsaimniecība nav novērtēta un netiek pietiekoši izmantota.

Lai palielinātu un labāk izmantotu kultūras netiešo pozitīvo ietekmi uz tautsaimniecību, ir jāpanāk, ka kultūras attīstība tiek ņemta vērā, risinot tautsaimniecības attīstības jautājumus un novērtējot attīstības iespējas, un paredzēti pasākumu kultūras attīstības veicināšanai. No otras puses, nepieciešams novērot un analizēt tautsaimniecības attīstības ietekmi uz kultūru.

Lai uzlabotu kultūras attīstību, ir saskaņoti jādabojas trīs virzienos:

- jānodrošina efektīva sektora attīstība, iekļaujot kultūru valsts plānos kā pilnvērtīgu tautsaimniecības sastāvdaļu, stratēģiski plānojot tās attīstību un saistību ar citām nozarēm, nodrošinot pašas nozares efektīvu vadību un tās uzņēmumu un iestāžu darbības formu.
- jānodrošina kultūras produktu piedāvājums, radot tam atbilstošus nosacījumus (iespēju strādāt, atbilstošas kvalitātes darba spēku, utt.).
- jāstimulē pieprasījums pēc kultūras sektora produkta.

Mainoties ekonomiskajai situācijai, mainās arī valsts loma kultūras nozares attīstībā. Valdībai jāiejaucas kultūras attīstībā netieši, atstājot lielāku ietekmi tirgus spēkiem, bet nekādā ziņā neatstājot kultūru pilnīgi tirgus spēku ziņā, tai vairāk jāveicina vēlamie procesi un arī jālabo brīvā tirgus radītie izkropļojumi.

Kultūras finansēšanā uzlabojumu var dot divas viena otru papildinošas stratēģijas ir finansu avotu dažādošana un programmu finansējuma principa nostiprināšana kultūras finansēšanā.

Labā finansu papildināšanas iespēja ir starptautiskā sadarbība, ko vislabāk organizēt ar pašvaldību starpniecību. Finansu papildināšanai ieteicams izveidot speciālus fondus vai organizēt projektus, bet lai fondos varētu pievilināt privātos līdzekļus, jāsakārto likumdošana par sponsorēšanu un mecenātismu.

Pētījuma rezultātā konstatēts, ka kultūras institūciju darbu kavē pastāvošā juridiskā forma – valsts iestādes statuss. Tāpēc ir pienācis laiks pārdomāt kultūras iestāžu juridiskās darbības formas maiņu, bet tas jā dara ļoti uzmanīgi, lai vēl vairāk nesaasinātu kultūras institūciju finansu problēmas.

Valsts institūcijām jāpiedalās (jāuzņemas iniciatīvu) privātās uzņēmējdarbības veicināšanā kultūras nozarē un kultūru apkalpojošās infrastruktūras izveidošanā un kultūras industrijas attīstībā. Šajā ziņā Latvijā vēl ir daudz darāmā un lielas neizmantotas iespējas.

Izmantotā literatūra

1. The Cultural industries in Cardiff. Prepared by the Centre for advanced studies in the Social Sciences for EU-ACE Research Project "Baltic Cities – Economic Transformation through new Industries", May 1996, 21 p.
2. Mūsu radošā daudzveidība. UNESCO Pasaules Kultūras un attīstības komisijas ziņojuma kopsavilkums. Tulkojums latviešu valodā. Rīga, 1998, 70 lpp.
3. Latvijas valsts kultūrpolitikas pamatnostādnes. Latvijas Republikas kultūras ministrija. Rīgā, 1996, 56 lpp.
4. Kultūras attīstības politika Eiropas Padomes dalībvalstīs. Kultūrpolitika Latvijā. Nacionālais ziņojums. Eiropas Padomes ekspertu ziņojums. Eiropas Padomes Kultūras sadarbības padome, Latvijas Republikas Kultūras ministrija, Rīgā, 1998, 196 lpp.
5. Culture and Structural Policies. A Contribution to employment, by Mrs. Wulf Mathies, Member of the European Commission responsible for regional policy and cohesion, Meeting of Ministers responsible for Regional Policy and Spatial Planning, Venice, 3 May – 4 May, 1996, 11p.
6. Vispārējās ekonomiskās darbības klasifikācija. NACE 1.red. II sējums: Klasifikācijas struktūra, Paskaidrojumi vienību klasificēšanai, Latvijas Republikas Statistikas komiteja, Rīgā, 1996, 211 lpp.
7. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, Rīga, 1998. gada jūnijs, 93. lpp.
8. Investīcijas Latvijā. Ceturkšņa biļetens, #2/1998. Latvijas Republikas Statistikas komiteja, Rīgā, 1998, 9. lpp.
9. Mājsaimniecības budžets 1996. gadā. Statistikas biļetens. Latvijas Republikas Statistikas komiteja, Rīgā, 1997, 72 lpp.
10. Zweidrittelgesellschaft: Spalten, splittern oder solidarisieren?/Hrsg.: Natter E., Rieclspurger A. - Wien, Zurich: Europaverl., 1988.- 232 s.- (Sociale Brennpunkte, 13). Anotācija krievu valodā.
11. Gannon J. Entrepreneurship – too Big for Economics? A Cultural Approach. University College Dublin, Presented at the Second Irish Entrepreneurship Research Conference, Belfast, Ireland, 7-9 November, 1997.
12. Reģionālā attīstība – tiesību akti, noteikumi un koncepcijas. Latvijas vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīgā, 1998.
13. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, #10(53). Latvijas Republikas Statistikas komiteja, Rīgā, 1998.
14. O’Gorman C. Urban and Economic Renewal in Dublin. A Study on the Culture, Finance and Software Industries, Faculty of Commerce, Universitu College Dublin, Ireland, 1997.
15. Cooke Ph., Fast-Growth Industries in Urban Economies: West European and Baltic Cities Comapared. Interim Report Prepared for PHARE ACE 1995 Research Project.

16. Valsts ilgtermiņa stratēģija (ekonomiskās attīstības iespēju izvērtējums), Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, Rīgā, 1998. gada septembris.
17. Education for all. Fifth Regional Monitoring Report, 1998. UNICEF, Florence, Italy. 1998.
18. Green Paper on Innovation. European Commission. December 1995.

Pielikums

1. tabula

Kultūras rādītāji Latvijā 1990, 1993 – 1997. gados						
	1990	1993	1994	1995	1996	1997
Bibliotēkas						
Publisko bibliotēku skaits	1317	1119	1045	1037	1016	998
Tai skaitā pilsētās	483	342	291	279	271	262
laukos	834	777	754	758	745	736
Fondi, milj. eks.	22,9	18,5	17,0	16,4	15,7	15,1
Pavisam lasītāju, tūkst.	902	588	481	501	507	514
Izniegums, milj. eks.	22,7	17,7	15,6	15,9	17,4	18,0
Fondu skaits uz 100 iedzīvotājiem	857	710	663	648	628	609
Lasītāju skaits uz 100 iedzīvotājiem	34	23	19	20	20	21
Kultūras un tautas nami						
Kultūras un tautas namu skaits	891	682	636	608	591	607
Mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu un pulciņu skaits kultūras un tautas namos	6623	3579	3208	3202	3373	3644
Dalībnieku skaits tajos, tūkst.	12,9	66,6	58,9	58,0	61,3	66,4
Muzeji						
Muzeju skaits	93	97	95	95	96	96
Apmeklējumu skaits, tūkst.	3888	1248	1231	1319	1243	1360
Apmeklējumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem	1449	483	483	524	499	553
Teātri						
Profesionālo teātru skaits ¹	10	10	10	10	9	9
Izrāžu skaits	3678	2482	2523	2644	2502	2907
Apmeklējumu skaits, tūkst.	1559	775	690	659	660	793
Apmeklējumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem	581	300	271	262	265	323
Kino						
Kinoteātru skaits (gada beigās)	90	66	52	52	34	35
Kinoseansu apmeklējumu skaits (kinoteātros, kultūras un tautas namos), tūkst.	19748	1848	1588	1020	958	1268
Kinoseansu apmeklējumu skaits uz 1 iedzīvotāju	7,4	0,7	0,6	0,4	0,4	0,5
Literatūra						
Grāmatu un brošūru skaits (iespiedvienības)	1564	1614	1677	1968	1965	2320
Tai skaitā latviešu valodā	883	1282	1379	1626	1667	1968
Metiens, milj. eks.	20,8	14,4	10,8	9,5	7,7	7,5
Tai skaitā latviešu valodā	13,0	10,1	8,5	7,8	6,8	6,4
Žurnālu un citu periodisko izdevumu skaits (gada beigās)	243	182	213	235	229	273
Tai skaitā latviešu valodā	157	139	150	169	163	201
Izdoto laikrakstu skaits	172	242	257	286	252	229 ²
Tai skaitā latviešu valodā	103	157	175	193	177	161

¹ Bez tam 1997.g. darbojās 32 amatieru teātri, kurus vada profesionāls režisors un scenogrāfs.

² Tai skaitā 22 dienas laikraksti, kas iznāk 5-6 reizes nedēļā un 38 laikraksti, kas iznāk 2-4 reizes nedēļā.

2. tabula

Izrāžu skaits valsts teātros 1995.-1997.g. salīdzinot ar iepriekšējo gadu

	1994.		1995.		1996.		1997.	
	skaits	skaits	% no 1994.	skaits	% no 1995.	skaits	% no 1996.	
Daugavpils teātris	88	75	85,2	110	146,7	139	126,4	
Latvijas Dailes teātris	381	354	92,9	367	103,7	451	122,9	
Valsts leļļu teātris	459	457	99,6	475	103,9	471	99,2	
Jaunais Rīgas teātris	250	303	121,2	207	68,3	205	99,0	
Valmieras drāmas teātris	254	303	119,3	268	88,4	263	98,1	
Valsts Liepājas teātris	198	219	110,6	239	109,1	230	96,2	
Latvijas Nacionālais teātris	424	445	105,0	473	106,3	449	94,9	
Rīgas Krievu Drāmas teātris	212	264	124,5	256	97,0	216	84,4	
Kopā	2 266	2 420	106,8	2 395	99,0	2 424	101,2	

Avots: LR Kultūras ministrija

3. tabula

Skatītāju skaits (tūkst.) valsts teātros 1995.-1997.g. salīdzinot ar iepriekšējo gadu

	1994.		1995.		1996.		1997.	
	skaits	skaits	% no 1994.	skaits	% no 1995.	skaits	% no 1996.	
Valmieras drāmas teātris	18,0	23,1	128,3	18,6	80,7	37,7	202,0	
Daugavpils teātris	7,0	8,0	114,3	15,2	189,8	24,8	163,4	
Latvijas Dailes teātris	175,0	155,1	88,6	163,3	105,3	164,2	100,5	
Valsts leļļu teātris	74,0	61,7	83,4	58,7	95,1	57,7	98,3	
Valsts Liepājas teātris	34,7	38,5	111,0	38,5	100,0	37,0	96,1	
Latvijas Nacionālais teātris	211,0	212,5	100,7	200,6	94,4	173,5	86,5	
Jaunais Rīgas teātris	29,0	22,1	76,2	21,2	96,1	18,2	85,8	
Rīgas Krievu Drāmas teātris	77,8	84,5	108,6	81,4	96,4	62,1	76,3	
Kopā	626,5	605,5	96,6	597,6	98,7	575,3	96,3	

Avots: LR Kultūras ministrija

4. tabula

Finansējumi kultūrai 1993. – 1995.g. (Ls)

	1993.g.	1994.g.	1995.g.	1996.g.	1997.g.
Kopā	14476414	20858975	23892814		
No valsts budžeta (Kultūras ministrijas finansējums)	7638136	11296092	11027381	33004000 ¹	
Kultūras ministrijas budžets	9401462	14079892	16389528	18445268	16525417
No pašvaldību budžeta	5906278	7904835	11001183		
Fondu finansējums kultūrai	932000	1658048	1864250		
Kultūras fonds	723282	1342050	1418850		
Jaunrades fonds		18064	27654		
Sorosa fonds	208718	297934	417746		

Avots: LR Kultūras ministrija, Statistikas gadagrāmata 1998

¹ Kopā - brīvais laiks, sports, kultūra un reliģija.

KULTŪRAS MINISTRIJAS BUDŽETS (izdevumu daļa Ls)

PROGRAMMAS	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	
KULTŪRIZGLĪTĪBA	2 849 757	4 317 608	5 639 538	6 010 216	6 347 961	
t.sk. Augstskolas	533 284	813 284	1 170 095	1 026 299	1 290 487	
Profesionālās izglītības mācību iestādes	940 400	1 495 157	1 697 490	1 907 240	1 951 154	
Bērnu mūzikas un mākslas skolas	110 182	173 942	240 404	266 572	269 508	
Spec. mākslas un mūzikas v-sk.	206 990	302 128	403 357	474 223	490 386	
Vietējas pakļ. mūz. un mākslas skolu ped. pers.	1 051 251	1 519 600	2 096 501	2 305 988	2 310 059	
Skolu centrs	6 435	10 526	31 691	26 744	36 367	
Studentu kreditēšana	1 215	2 971		3 150		
BIBLIOTĒKAS	480 924	602 470	633 222	982 376	1 023 850	
MUZEJI	993 592	1 484 184	1 719 745	2 192 969	2 109 453	
TRADICIONĀLĀ KULTŪRA	Tautas mākslas pašdarbības kolektīvu vadītāji	101 059	143 112	174 041	174 041	174 041
TEĀTRI		910 810	1 017 690	1 004 900	1 025 624	1 221 420
MŪZIKA		658 405	780 534	925 989	1 090 287	1 200 287
t.sk. Filharmonija		350 006	391 398	454 446	471 600	481 600
Opera		308 399	389 136	471 543	618 687	718 687
KULTŪRAS MANTOJUMS	Kultūras pieminekļu glābšanas programma	179 450	199 755	193 278	297 755	232 492
VIZUĀLĀ MĀKSLA	Mākslas darbu iegāde, izstāžu organizēšana	22 438	34 230	20 795	26 995	27 556
LITERATŪRA	Dotācijas RS, KS laikrakstiem, žurnāliem	60 317	193 767	169 499	134 179	82 558
FILMU MĀKSLA		191 878	303 900	297 393	318 307	641 824
	Pārējās kultūras iestādes (3)	118 250	153 777	248 064	386 170	401 740
	Kultūras aktuālie pasākumi	66 986	136 125	386 729	386 090	395 704
	Pārējie mākslas pasākumi	18 405	19 854	15 607	17 470	17 834
	SPECLĪDZEKĻI	595 169	589 441	819 969	910 181	1 263 174
	INVESTĪCIJAS	2 056 900	3 947 000	3 900 000	4 228 260	1 086 000
	PĀRVALDES APARĀTS	94 626	142 487	218 759	236 348	273 523
	ZINĀTNE	2 496	13 958	22 000	28 000	26 000
	KOPĀ	9 401 462	14 079 892	16 389 528	18 445 268	16 525 417

Avots: LR Kultūras ministrija